ONDERZOEK NAAR DE WAARNEMING EN DE WAARDERING VAN VELUWE LANDSCHAPPEN - DE BETEKENIS VAN DE OMGEVING V

J.F. Coeterier

RIJKSINSTITUUT VOOR ONDERZOEK IN DE BOS- EN LANDSCHAPSBOUW
"DE DORSCHKAMP"
WAGENINGEN

INTERN RAPPORT NR. 103

1977

822)

BIBLIOTHEEK
Rijks agrarische scholengemeenschap
Azalealaan 115, Boskoop

De uitleentermijn loopt af op:

30-11-77
24-5-78
14-5-79

17 MEI 1982

31 MAART 1983

12 OKT. 1983

24 NOV. 1994

9 jan 1995

001078

afgeschreven

ONDERZOEK NAAR DE WAARNEMING EN DE WAARDERING VAN VELUWE LANDSCHAPPEN - DE BETEKENIS VAN DE OMGEVING V

J.F. Coeterier

RIJKSINSTITUUT VOOR ONDERZOEK IN DE BOS- EN LANDSCHAPSBOUW "DE DORSCHKAMP"
WAGENINGEN

Rapport nr. 103

1977

RIJKS AGRARISCHE SCHOLENGEMEENSCHAP
(Rijks Middelbare Tuinbouwschool en
's Hogere School voor Tuin- en Landschapsinrichting)
Plealaan 115 - Postbus 122 - BOSKOOP

INHOUD Blz

Voorwoord 3

Samenvatting van de resultaten en conclusies 4

1. Aanleiding tot het sociaalpsychologisch onderzoek 12

2. De centrale probleemstelling van het sociaalpsychologisch onderzoek 13

2.1. De afgeleide probleemstelling van de Recreatiegemeenschap Veluwe 13

2.2. De afgeleide doelstelling van de afdleing Openluchtrecreatie van het Ministerie van CRM 13

2.3. De afgeleide probleemstelling van de Stiboka 13

2.4. De afgeleide probleemstelling van de Dorschkamp 14

3. Opzet en methode van onderzoek ten aanzien van de probleemstellingen van: 17

3.1. De Recreatiegemeenschap Veluwe en de afdeling Openluchtrecreatie van het Ministerie van CRM 17

3.2. De Stiboka 18

3.3. De Dorschkamp 19

4. Resultaten en Conclusies 21

De resultaten en conclusies met betrekking tot de probleemstelling van:

4.1. De Recreatiegemeenschap Veluwe en de afdeling Openluchtrecreatie van het Ministerie van CRM 21

4.2. De Stiboka 24

4.2.1. De Waarneming 24

4.2.2. De Waardering 26

4.3. De Dorschkamp 30

4.3.1. De Waarneming 30

4.3.2. De Waardering en de Beleving 35

4.3.3. Verbanden tussen afhankelijke en onafhankelijke variabelen 44

4.3.4. Invloed van te verrichten activiteit op de waardering 47

4.3.5. Resultaten ten aanzien van de hypothesen 49

4.3.6. Voorkeur voor padenpatroon bij het wandelen 50

5. Evaluatie van de resultaten en conclusies 52

6. Suggesties voor verder onderzoek 56

7. Beleidsimplicaties 57

Bijlagen 1 t/m 9

VOORWOORD

Mede dank zij de inzet en inspanning van de begeleidingscommissie is dit rapport tot stand kunnen komen. Dit zijn:

- Drs. A.A.H.C. van Onzenoort, van de hoofafdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM, voorzitter.

De drie sociologen

- Mevr. drs. M. Ouwehand - Pijs, tot 1 oktober 1974 werkzaam op de afdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM. Vanaf 1 oktober 1975 werden haar werkzaamheden overgenomen door mevr. drs. G.C. Verzijl-Vries, verbonden aan dezelfde afdeling.
- Drs. T. Kamphorst, Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Utrecht.
- Dr.ir. A.P.C. Kerstens, Cultuurtechnische Dienst te Utrecht.

Dank zij hun inspirerende commentaren heeft het onderzoek zijn uiteindelijke opzet en vorm kunnen krijgen.

- Drs. A.A. de Veer, Stichting voor Bodemkartering te Wageningen, fysisch-geograaf. Drs. de Veer trad later toe tot de begeleidingscommissie. Behalve voor de begeleiding van het onderzoek heeft hij zich zeer actief ingezet bij het opstellen van vragen en coderingsschema's voor de enquête.

De foto's die in de enquête zijn gebruikt werden gemaakt door de fotograaf van de Stichting voor Bodemkartering, de heer M.C. Nater.

De enquête werd uitgevoerd door de N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek te Den Haag. Contactpersonen voor de Stichting waren: Drs. V.F.W. Ophoff en mevr. drs. M.H.C. Bleeker-Knaap.

SAMENVATTING

Op 1 juni 1972 verscheen de Startnota Onderzoek Biologische Draagkracht en Ontwikkelingsmogelijkheden Veluwe-massief. In deze nota werd geconstateerd dat het landschap van de Veluwe sterk in verval was. Geconcludeerd werd dat "een op geintegreerde wetenschappelijke grondslagen gebaseerd beleid tot afweer en herstel dringend noodzakelijk is geworden" (Startnota blz. 4). Om voor een dergelijk beleid bouwstenen aan te kunnen dragen werd een onderzoekvoorstel uitgewerkt, waarin onder meer een sociaalpsychologische verkenning naar de recreatieve belevingswaarden van het landschap was opgenomen. In deze sociaalpsychologische verkenning stond de volgende probleemstelling centraal:

- Hoe moet het landschap van de Veluwe worden ontwikkeld en beheerd opdat dit voor mensen een optimale recreatieve voldoening geeft ?

Bij dit onderzoek zijn een viertal instanties betrokken die alle, elk vanuit hun specifieke invalshoek, met deze centrale probleemstelling te maken hadden, te weten: de hoofdafdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM, de Recreatiegemeenschap Veluwe, de Stichting voor Bodemkartering (Stiboka) en de Dorschkamp.
Deze "meerzijdige" benadering van de centrale probleemstelling heeft ertoe geleid dat een aantal elementen aan de vraagstelling van het onderzoek zijn toegevoegd. Uitsluitend omwille van een systematische rapportage worden deze afgeleide probleemstellingen per instantie gepresenteerd.

1. Het Ministerie van CRM.
   Zijn er bepaalde landschappen of landschapstypen op de Veluwe die omwille van hun belevingswaarde dermate waardevol zijn dat ze behouden, resp. ontwikkeld dienen te worden ? En: Zijn er bepaalde landschappen op de Veluwe die negatief gewaardeerd worden door recreanten, en wat zijn hiervoor de redenen ?

2. De Recreatiegemeenschap Veluwe.
   Hoe kunnen de specifieke functies van het Veluwe-massief als grootschalig gebied worden gehandhaafd en versterkt, in aanmerking genomen de belasting die voortvloeit uit een zo groot mogelijke vrije toegankelijkheid ?

Omdat de probleemstellingen 1 en 2 verwant waren werden ze samengenomen.

3. De Stiboka.
   Stemmen de eigenschappen die mensen aan landschappen waarnemen overeen met de legenda-eenheden van de fysiognomische landschapskartering van de Stiboka ? M.a.w., is op grond van deze kartering een waarnemingskaart voor het landschap te maken ? En:
   Worden de door de Stiboka onderscheiden landschapstypen ook verschillend gewaardeerd door mensen, dus zijn ze ook te beschouwen als verschillende waarderingstypen ? M.a.w., kan op grond van de fysiognomische kartering een waarderingskaart voor het landschap gemaakt worden ?

4. De Dorschkamp.
   Omdat de sociaalpsychologische inbreng door de Dorschkamp eerst kort voor de uitvoeringsfase bij het onderzoek werd betrokken, werd besloten deze inbreng op te zetten als een toetsingsonderzoek op de legenda van de fysiognomische landschapskartering van de Stiboka. De voor de Dorschkamp relevante vragen hierbij waren:
   Hoe te komen tot de ontwikkeling van een methode om de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen door mensen vast te stellen, te meten en eventueel op kaart vast te leggen ? En:
   Welke factoren spelen een rol in de waarneming, de waardering en de beleving, hoe is hun onderlinge samenhang, en hoe is hun relatie met de objectieve landschapskenmerken ?

Als methode van onderzoek werd gekozen voor een enquête, aan huis te houden bij een representatieve steekproef uit de nederlandse bevolking van 1000 mensen. Door de Stiboka werden tien landschappen uitgezocht waarvan werd aangenomen dat ze, op fysiognomische kriteria, de meest verschillende landschapstypen weergaven. Foto's van deze landschappen werden in de enquête opgenomen.

Resultaten en Conclusies.

Ten aanzien van de probleemstellingen van het Ministerie van CRM en de Recreatiegemeenschap Veluwe.

1. Ongeveer 80% van alle ondervraagden was nog nooit op de Veluwe geweest. 50% vond echter dat er op de Veluwe landschapsschoon verloren gaat en 30% vond dat er maatregelen genomen moeten worden ter verbetering of behoud van het landschap.

Kennelijk gaat het hier niet om een specifiek ongenoegen van Veluwebezoekers die constateren dat het landschap daar ter plaatse is aangetast, maar om een algemeen onbehagen onder de hele bevolking dat er in Nederland, en met name in haar natuurgebieden, landschapsschoon aan het verdwijnen is. De vraag rijst dan waarop dit gevoel van onbehagen is gebaseerd.* Welke rol spelen massamedia hierin en in hoeverre hebben deze gevoelens van onbehagen ook betrekking op andere terreinen die de leefbaarheid in Nederland bepalen ?
Dat het onbehagen niet was gebaseerd op kennis van de situatie ter plaatse bleek uit het beeld dat men algemeen van de Veluwe had. Dit was onmiskenbaar nog het beeld van een natuurlandschap, of, als er al sprake was van menselijke beinvloeding, van een zeer landelijke en idyllische omgeving. De negatieve aspecten, zoals ze werden geconstateerd in de veranderingen, zijn ofwel nog niet dominant in het landschapsbeeld, ofwel daarin helemaal niet opgenomen.

De veranderingen die men had geconstateerd waren:
- De aanleg van wegen, in het algemeen een toenemende ontsluiting voor verkeer, met name autoverkeer.
- Stormschade en bosbranden.
- Uitbreidingen van militaire oefenterreinen, of verwoestingen door militairen aangericht in natuurterreinen.

(zie verder blz. 6)

* Een andere reden voor het hoge percentage mensen dat vond dat er op de Veluwe landschapsschoon verloren gaat kan de wijze van vraagstelling zijn (te suggererend). Deze luidde n.l.: Er wordt wel eens beweerd dat op de Veluwe landschapsschoon verloren gaat. Wat is uw mening daarover ? (vraag 28) In interviews stemmen mensen vaak makkelijk in met positief gestelde beweringen die bovendien autoriteit en kennis van zaken suggereren (Er wordt wel eens beweerd ...), zeker als men zelf niet zeker is van de feiten.

- Bebouwing en verstedelijking, zowel uitbreiding van de dorpen zelf, waardoor het specifieke dorpskarakter verloren gaat. Met volbouwen van de ruimten tussen de dorpen, waardoor het gehele gebied veel minder landelijk van karakter is geworden.
- Sterke toename van het georganiseerde toerisme met de aanleg van kampeerterreinen, zomerhuisjes. Een toename van caravans en bermtoerisme en meer voorzieningen als wandel- en fietspaden, autoroutes met picknickplaatsen, trimbanen e.d. Ontwikkelingen die hiermee gepaard gaan zijn een toename van hekken, afzettingen, prikkeldraad en bordjes verboden toegang, d.w.z. meer beperkingen, minder vrijheid. Ook zijn er meer mensen gekomen, het is voller en drukker geworden. Er is meer verkeer, meer lawaai. De rust en de stilte zijn aan het verdwijnen. Alles is ook zakelijker geworden, de Veluwe wordt meer geëxploiteerd, en de intimiteit van kleine hotels en pensions is verdwenen.
- Opkomst van bio-industrieën, milieubederf en luchtverontreiniging door stank en lawaai. In het algemeen meer industrialisering, minder grondgebonden activiteiten.-

Suggesties die worden gegeven om de situatie te verbeteren, betreffen voornamelijk een opheffen, tegenhouden of bijsturen van de ongewenste ontwikkelingen. Daarnaast werden er ook nog een aantal andere mogelijkheden aangegeven, b.v.:

- De randgemeenten toeristisch maken, als opvangcentra laten dienen. In het algemeen de campings en de zomerhuisjes meer aan de randen concentreren.
- Niet alleen de mensen naar de natuur brengen, maar ook de natuur naar de mensen. B.v. in de vorm van meer en betere groenvoorzieningen in de woonwijken.
- Geen activiteiten of bestemmingen in de Veluwe brengen, die ook ergens anders kunnen plaatsvinden, en die alleen maar natuurterrein kosten.
- De grote natuurterreinen niet versnipperen, met name door wegen. afbrokkeling tegengaan.
- De aanleg minder kunstmatig maken, zowel van voorzieningen als van natuur of landschap zelf. De aanleg meer aan de natuur aanpassen, of liever: het aan de natuur zelf overlaten.
- Langs spoorlijnen, wegen en kampeerterreinen, die afbreuk doen aan het landschapsbeeld, bomen planten.

- De Veluwe tot beschermd gebied verklaren.

Ten aanzien van de probleemstelling van de Stiboka.

2. 68,3% van alle door de mensen genoemde kenmerken van de landschappen bleek in principe karteerbaar te zijn op een schaal 1:100.000. Echter, enerzijds is dit percentage waarschijnlijk een onderschatting, omdat alle mensen in staat geacht konen worden de gekarteerde eigenschappen waar te nemen. Anderzijds bleek de lijst onvolledig te zijn. Er werden meer eigenschappen van het landschap gezien dan in de lijst voorkwamen. Deze bijkomende eigenschappen bleken vaak niet te karteren, of omdat ze te detaillistisch waren, zoals takken op de grond, een scheefstaand hek, of omdat ze van voorbijgaande aard waren, zoals kleuren, luchten of lichteffecten.
Op grond van de huidige door de Stiboka ontwikkelde legenda, kon derhalve geen kaart voor de waarneming worden gemaakt, d.w.z. geen kaart, die de waarneming volledig weergeeft. Die dus representatief is voor de waarneming; hoogstens een kaart, die de waarneming gedeeltelijk weergeeft. Hoe belangrijk of omvattend dit deel is, is niet bekend.

3. De waardering van landschappen door mensen bleek niet overeen te stemmen met de door de Stiboka opgestelde landschapstypologie. Ten aanzien van de waardering en de beleving bleek er een heel andere typologie te bestaan. In deze "waarderingstypologie" vielen negen van de tien foto's in één type, en één foto in een ander type. Een eerste benoeming van deze typen zou kunnen zijn natuurlijke landschappen en cultuurlandschappen. Bij de natuurlijke landschappen leek er sprake te zijn van een algemene landschaps- of natuurwaardering. De waardering was niet gekoppeld aan een speciaal landschap, of een speciale begroeiing, d.w.z. voor de categorie natuurlijke landschappen was de waardering niet-specifiek. De methode van de Stiboka om landschappen te onderscheiden correspondeert dus niet met de wijze waarop in in de waardering en de beleving door mensen landschappen onderscheiden worden. (In dit onderzoek)

4. Toch bleek de "natuurlijkheid" van het landschapsbeeld geen eenduidige zaak te zijn. Er waren verschillende aspecten aan te onderscheiden, zoals bleek uit een clusteranalyse en een factoranalyse, uitgevoerd op de waarderings-scores. Zulke aspecten waren b.v. de aanwezigheid van

bos of relief. Niet alle onderzochte landschappen waren eenduidig ten aanzien van deze aspecten. Zo kon een landschap zowel een boslandschap als een heuvellandschap zijn.

Ten aanzien van de probleemstelling van de Dorschkamp.

5. Als instrument om weer te geven hoe mensen landschappen waarnemen voldeden de legenda-eenheden van de fysiognomische landschapskartering van de Stiboka niet aan een aantal methodologische eisen, te stellen aan zo'n instrument.

6. Alle ondervraagden hebben dezelfde foto's gezien. Dit betekent dat de visuele prikkels voor alle ondervraagden dezelfde waren. Echter, visuele prikkels vormen slechts het begin van het waarnemingsproces. Verschillen tussen mensen gaan vooral optreden in de daarop volgende fasen, in de wijze waarop de prikkels verwerkt worden. Hierbij bleken verwachtingen, herinneringen, waarderingen en associaties een rol te gaan spelen. Deze vormen als het ware een persoonlijk referentiekader voor de waarneming. Het proces van waarnemen bevat daarom meer dan alleen het zintuigelijk registreren van visuele prikkels. Zo bleken waarneming en waardering moeilijk te scheiden te zijn. Wil men over het waarnemingsproces meer te weten komen, dan zou onderzoek zich niet alleen op de aard van de visuele prikkels moeten richten, maar vooral op de individuele referentiekaders die optreden als randvoorwaarden en determinanten voor het waarnemingsproces. Door het werkzaam zijn van deze referentiekaders was de waarneming noch volledig noch eenduidig terug te voeren op de landschappelijke kenmerken alleen. Er speelden persoonlijkheidsfactoren van allerlei aard in de waarneming mee.

7. Het referentiekader voor de waarneming (en de waardering), genoemd in de vorige conclusie, werd niet alleen gevormd door persoonlijkheidsfactoren. Ook de direct voorafgaande waarnemingen van landschappen, de landschappelijke voorervaring genoemd, beinvloedden iemands waarneming. De vertekening die hierbij optrad was in de richting van de voorervaring, de nieuwe ervaring werd als het ware aangepast aan de voorafgaande waarnemingen. Dit is een dynamisch proces. Het referentiekader verandert onder invloed (correctie) van nieuwe waarnemingen.

8. Er bleken een aantal aspecten van het landschap te zijn die de waardering en de beleving negatief beinvloedden. (Omdat het onderzoek niet gericht was op het opsporen van deze aspecten kunnen de hier genoemde niet meer dan als aanwijzingen beschouwd worden). Het

belangrijkste negatieve aspect was de aanwezigheid van cultuurinvloeden in natuurlijke landschappen, d.w.z. zichtbare menselijke beinvloeding contrasterend met het beeld dat men had van een natuurlijk landschap. Cultuurinvloeden werkten negatief op twee manieren:

- Wanneer ze een indruk wekten van kunstmatigheid, b.v. "te aangelegd, te gecultiveerd, oververzorgd".
- Wanneer ze een gevoel van onvrijheid gaven, b.v. "je mag hier niet komen, je mag hier niets doen, ik voel me bekeken". Dit gevoel van onvrijheid werd vooral gewekt door de aanwezigheid van bodembewerking, van bebouwing en stedelijke uitbreiding in het landschap, van aangelegde paden, van hekken en (prikkeldraad)afzettingen en van bordjes verboden toegang. In het algemeen gold: hoe meer de activiteiten in het landschap leken te zijn vastgelegd, òf door de aanwezigheid van barrières, òf door een te grote mate van voorgeprogrammeerdheid van handelingen, hoe groter het gevoel van onvrijheid.

Andere negatieve aspecten waren:

- Een gevoel van onbeschutheid.
- Ontoegankelijkheid van het landschap. Deze eigenschap werkte niet voor alle ondervraagden negatief. Leeftijd bleek een belangrijke rol te spelen in de waardering van deze factor (zie conclusie 11).
- Een indruk van onverzorgdheid, van verwaarlozing, vervuiling of rommel, b.v. door afgewaaide takken of dode bomen op de grond.

9. Aspecten die de waardering en de beleving van landschappen negatief beinvloeden zijn bijzondere gevallen van aspecten die de waardering en de beleving in het algemeen beinvloeden. Via protocolanalyse konden een aantal van deze algemene aspecten worden vastgesteld. Dit waren:

- Het gevoel een eigen plek in het landschap te kunnen hebben (misschien samenhangend met territorium). Hiermee waren verbonden gevoelens van beschutting, bescherming, rust en privacy.
- De menselijke schaal van het landschap, het gevoel niet verloren te lopen.

- De zintuigelijke gewaarwordingen, die men in het landschap kon opdoen, wat betreft de nabijheidszintuigen reuk, tastzin, en ook geluid. Dit zijn sensitieve en sensuele gewaarwordingen.
- De visuele gewaarwordingen in het landschap. Belangrijk hierbij waren, afwisseling en uitzichten.
- De begaanbaarheid en de toegankelijkheid van het landschap.
- De mogelijkheid tot het verrichten van bepaalde activiteiten, de geschiktheid van het landschap om er iets te doen.
- De aesthetische kwaliteit van het landschap. Landschapsschoon, panorama's.
- Ontdekkingsmogelijkheden in het landschap, avontuur en verrassingen.
- De stemming of sfeer in het landschap.
- De utiliteit van het landschap, het nut dat men er van kan hebben, individueel en collectief, b.v. houtproductie, zeewering.
- De verhouding cultuur-natuur in het landschap.
- De mate van verzorging.

In het algemeen bleek voor al deze aspecten te gelden, dat zowel een te grote, als een te geringe mate van aanwezigheid leidde tot een negatieve waardering van het landschap. Zo werd te weinig verzorging ervaren als verwaarlozing, vervuiling, rommel, maar teveel verzorging als kunstmatig of overgecultiveerd.

10. Er bleek geen verband te bestaan tussen de kennis en opleiding die iemand had en zijn waardering van het landschap. Meer kennis of opleiding leidden echter niet tot een hogere waardering van het landschap. Dit gold wel in het algemeen, echter niet in het bijzonder. Gerichte of specifieke kennis van een landschap, of van de begroeiing erin, leidde wel tot een hogere waardering van dat speciale landschap; het gaf echter geen hogere waardering van andere landschappen, ook al behoorden deze tot hetzelfde "waarderingstype". M.a.w. bekendheid met jeneverbessen leidde niet tot een hogere waardering van een natuurlijk landschap met beuken, maar wel tot een hogere waardering van een natuurlijk landschap met jeneverbessen. Kennis geeft dus nog een extra dimensie aan de waardering en de beleving, specifiek voor het object van kennis.

11. Uit een protocolanalyse en de correlatiematrix bleek dat leeftijdsverschillen een rol kunnen spelen in de waardering van landschappen. Het bleek dat oudere mensen vaak sneller opzien tegen onverwachte ongemakken in het landschap. Dit kunnen ongemakken zijn ten gevolge van onbegaanbaarheid, onverzorgdheid, onbeschutheid, e.d. Aan de andere kant bleek dat

deze zelfde factoren het landschap voor jongeren vaak juist aantrekkelijker maken. Jonge mensen zullen dus ook vaak andere landschappen opzoeken dan ouderen.

12. Hoe bekender een landschap voor de ondervraagden was, of leek te zijn, hoe hoger het gewaardeerd werd. Van de mensen die in hun vrije tijd wel eens naar buiten gaan bleek ook 88% steeds weer naar een vaste plaats te gaan.

13. De gerichtheid van een persoon, via zijn voorgenomen activiteit in het landschap, beinvloedde zijn waardering van het landschap. Een ander gebruik leidde tot een andere waardering. Zo werden bijna alle landschappen hoger gewaardeerd om er langs te komen dan om er te verblijven. Kennelijk stelt ergens verblijven hogere eisen aan het landschap ter plaatse, dan erlangs komen. De voorgenomen activiteit vormt dus een referentiekader voor de waardering. Hoewel negen van de tien landschappen hoger gewaardeerd werden om er langs te komen dan om er te verblijven, was het verschil in waardering niet voor alle landschappen even groot. Ook uit de correlaties en de protocolanalyse bleek, dat sommige landschappen zich beter lenen om langs te komen terwijl andere meer typisch verblijfslandschappen zijn. In het algemeen leenden de natuurlijke landschappen zich beter om er te verblijven, terwijl cultuurlandschappen meer geprefereerd werden om langs te komen, vooral door oudere mensen.

14. De waarneming (en misschien ook de waardering, via de verweving met de waarneming) lijkt zich af te spelen op twee niveaus, dichtbij en veraf, op een gedetailleerde schaal (voorgrond) en op een globale schaal (achtergrond). Voor een indeling in drie niveau's, micro-, meso-, en macro-, werden geen aanwijzingen gevonden.

15. Er bleken meerdere motieven te bestaan om een dagje naar buiten te gaan. Dit waren b.v. sociale overwegingen (omdat het er gezellig is), opportuniteitsoverwegingen (omdat het dichtbij is), overwegingen verbonden met het verrichten van bepaalde activiteiten (omdat je er goed kunt ....) en overwegingen die samenhangen met de mogelijkheid van natuurbeleving (omdat het er landelijk is, om in de natuur te zijn). Dit laatste motief was het sterkste (genoemd door 35% van de ondervraagden). In hoeverre verschillende overwegingen tegelijkertijd een rol kunnen spelen is niet bekend.

1. AANLEIDING TOT HET SOCIAALPSYCHOLOGISCH ONDERZOEK

Op 1 juni 1972 verscheen de Startnota Onderzoek biologische draagkracht en ontwikkelingsmogelijkheden Veluwe-massief. Deze nota was tot stand gekomen dankzij nauwe samenspraak tussen medewerkers van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer, de Stichting voor Bodemkartering en het Rijksinstituut voor onderzoek in de bos- en landschapsbouw "De Dorschkamp".
In de nota werd geconstateerd dat het landschap van de Veluwe in verval was. Als oorzaken hiervoor werden genoemd: wegenaanleg en -verbreding, bouw van verblijfsrecreatie, uitbreiding van woon- en werkgelegenheid, bio-industrie, militaire voorzieningen, ontgronding, vuilstorting, e.d. Geconcludeerd werd dat "een op geïntegreerde wetenschappelijke grondslagen gebaseerd beleid tot afweer en herstel dringend noodzakelijk is geworden" (Startnota p 4).
Om voor een dergelijk beleid bouwstenen aan te kunnen dragen werd een onderzoekvoorstel uitgewerkt. Dit had twee aspecten: (Startnota p 7)

1. Handhaven van de specifieke functies en eigenschappen van het Veluwemassief.
2. Nagaan van de mogelijkheden tot versterking resp. ontwikkeling van de specifieke functies.

Voor het aangeven van ontwikkelingsmogelijkheden betreffende het landschap werd in de begroting onder meer een sociaalpsychologisch onderzoek opgenomen naar de belevingswaarden van het landschap, ook genoemd een verkenning naar de sociaalpsychologische kriteria van het landschap (Startnota p 7,10,11).

Het nu volgende rapport is een verslag van deze verkenning.
Het gehele onderzoek, zoals voorgesteld in de Startnota, vond plaats in opdracht van de afdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM. Deze afdeling financierde ook het onderzoek. De begeleider en supervisor van het onderzoek voor het Ministerie van CRM was drs. A.A.H.C. van Onzenoort, hoofd van de afdeling Openlucht Recreatie.

2. DE CENTRALE PROBLEEMSTELLING VAN HET SOCIAALPSYCHOLOGISCH ONDERZOEK

Deze centrale probleemstelling luidde:

- Hoe moet het landschap van de Veluwe worden ontwikkeld en beheerd opdat dit voor de mensen een optimale recreatieve voldoening geeft ?

Hiernaast werden een aantal afgeleide probleemstellingen onderscheiden.

2.1. De afgeleide probleemstelling van de Recreatiegemeenschap Veluwe.

- Hoe kunnen de specifieke functies van het Veluwe-massief als grootschalig gebied worden gehandhaafd en versterkt, in aanmerking genomen de belasting die voortvloeit uit een zo groot mogelijke vrije toegankelijkheid? (Startnota blz 7).

2.2. De afgeleide probleemstelling van de afdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM.

- Zijn er bepaalde landschappen of landschapstypen op de Veluwe die omwille van hun belevingswaarde dermate waardevol zijn dat ze behouden, resp. ontwikkeld dienen te worden ?
- Zijn er bepaalde landschappen op de Veluwe die negatief gewaardeerd worden door recreanten, en wat zijn hiervoor de redenen ?

2.3. De afgeleide probleemstelling van de Stiboka.

In de Startnota was gesteld (blz. 8): "Voor het aangeven van een landschappelijke ontwikkeling is niet alleen een sociologische visie nodig, gepaard aan kennis van de historie en de fysisch-geografische situatie, maar ook van de biotische potenties die in het milieu sluimeren."
Het eerstgenoemde, de sociologische visie, was de inbreng van de Dorschkamp. De kennis van de historie en de fysisch-geografische situatie zouden worden ingebracht door de Stiboka. Informatie over de biotische potenties zou door het RIN worden ingebracht.
Om het visuele aspect van de fysisch-geografische situatie in kaart te brengen werd door drs A.A. de Veer van de Stiboka een fysiognomische landschapskartering voor het Veluwe-massief ontwikkeld. (Voor de kaartlegenda en een markering van de onderzochte landschapstypen zie bijlage 7).
Omdat de sociaalpsychologische inbreng eerst kort voor de uitvoeringsfase bij het onderzoek betrokken werd, werd besloten:

- Het sociaalpsychologisch onderzoek op te zetten als een toetsingsonderzoek op de kaartlegenda van de fysiognomische kartering.
- Hierbij uit te gaan van de door drs. de Veer onderscheiden landschapstypen.

De probleemstelling van de Stiboka was:

- Gebruiken mensen bij hun waarneming van landschappen dezelfde "codering" om gegevens vast te leggen als de Stiboka heeft gebruikt in de legenda van de fysiognomische kartering, of anders gezegd: wordt landschappelijke visuele informatie door mensen op dezelfde manier verwerkt en vastgelegd als is gebeurd in de legenda van de Veluwekaart ?

Deze vraag stelt de aard van het waarnemingsproces aan de orde. Aangezien dit tever voerde voor de voorgestelde sociaalpsychologische verkenning werd de vraag vertaald in een afgeleide probleemstelling, namelijk:

- Nemen mensen dezelfde kenmerken aan landschappen waar als door de Stiboka zijn onderscheiden in de legenda van de fysiognomische kartering ?

Deze vraag kon worden getoetst via een inventarisatie van wat mensen aan landschappen waarnemen.

Een tweede vraag was:

- Hoe worden de door de Stiboka onderscheiden landschapstypen gewaardeerd, en zijn deze landschapstypen ook te beschouwen als waarderingstypen, met andere woorden, worden de verschillende typen ook verschillend gewaardeerd ?

De eerste vraag wil nagaan of het mogelijk is om op grond van de fysiognomische landschapskartering een kaart te maken die weergeeft hoe mensen landschappen waarnemen, wat mensen aan landschappen zien, een waarnemingskaart dus. De tweede vraag wil nagaan of op grond van de waarnemingskaart een waarderingskaart voor het landschap gemaakt kan worden.

2.4. De afgeleide probleemstelling van de Dorschkamp.

De vragen van de Stiboka zijn niet alleen problemen van practische aard, ze hebben ook implicaties van methodologische aard, n.l., hoe te komen tot de ontwikkeling van een methode om de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen door mensen vast te stellen en eventueel op kaart weer te geven. (En vervolgens: is de kartering van de Stiboka als zo'n methode

te beschouwen).
Afgeleide vragen zijn:

- Wat is het verband tussen de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen ?
- Welke verbanden bestaan er tussen de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen door mensen enerzijds, en de objectieve landschapskenmerken, of landschapstypen, anderzijds ?

Toelichting.
In de startnota wordt herhaaldelijk gesproken over belevingsonderzoek. Door de begeleidingscommissie werd deze benaming vervangen door het exactere "waarnemings- en waarderingsonderzoek". Vanuit theoretisch standpunt gezien wordt er in het begrippenapparaat zoals dat op de Dorschkamp wordt gehanteerd namelijk een onderscheid gemaakt tussen de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen. Vooralsnog worden dit gezien als afzonderlijke processen, die min of meer onafhankelijk en autonoom verlopen. Deze processen zullen nu iets worden gepreciseerd.

De Waarneming.
Waarneming is in eerste instantie het zintuigelijk opnemen van informatie over de omgeving, eventueel uit te breiden tot ook het verwerken van deze informatie. Verwerken wordt daarbij echter gezien als een puur cognitieve activiteit, d.w.z. alleen het kenbare aspect van de omgeving betreffend. Hiertoe wordt b.v. gerekend het voor zichzelf opbouwen van een beeld van de omgeving, ook wel interne representatie of "cognitive map" of "mental map" genaamd, waarop weer eigenschappen gebaseerd zijn als herkenbaarheid en orientatie. Een vraag voor het landschapsbouwkundig onderzoek is: welke informatie wordt er in het landschap waargenomen en hoe wordt deze informatie gecodeerd en opgeslagen ?

De waardering.
Waardering betreft de afweging van een situatie ten opzichte van een doelstelling. De waardering van een landschap is geen op zichzelf staand verschijnsel, maar past steeds in een kader of een optiek van waaruit men, als gebruiker (actief of passief) de situatie beoordeelt. Het betreft als regel het gebruik van een landschap voor een bepaald doel, het beoordelen van de geschikt-

heid van een landschap voor het verrichten van een bepaalde activiteit, b.v. wandelen, fietsen, picknicken. In deze afweging spelen zowel rationele als gevoelsmatige overwegingen een rol.
Behalve van de doelstelling is de waardering ook nog afhankelijk van:
- Tijd en plaats, d.w.z. de waardering is cultuur- en modegebonden.
- Externe omstandigheden, zoals weer en tijd van het jaar.
- Behoeften, normen en waarden van de waarderende persoon.
- Factoren zoals leeftijd en geslacht.

Een vraag voor het landschapsbouwkundig onderzoek is: welke invloed hebben deze referentiekaders, of filters, op de waardering ?

De beleving.
Beleving is een integraal psychisch phenomeen. D.w.z., het betreft de hele mens, met al zijn faculteiten, en is niet, of veel minder dan de waardering, gebonden aan persoon, groep, doel, plaats of tijd. De beleving speelt zich voornamelijk af op een onbewust en onderbewust niveau. Het beslaat hier een groot gebied, lopend van archetypische voorstellingen tot aesthetische ervaringen. (Het mooi of lelijk vinden van een landschap zou men een waardering kunnen noemen. De motivering voor die waardering, waarom men dat landschap mooi of lelijk vindt, ligt echter op het terrein van de beleving). Hiermee wordt beleving moeilijk te onderzo-eken. De gebruikelijke verbale methoden beperken zich meestal tot de waardering (verbaliseren = bewust verwerken) en zijn daardoor ongeschikt voor het meten van onderbewuste processen. Toch kunnen verbale uitingen wel aanwijzingen geven over de beleving, n.l. als ze gegeven worden in de vorm van spontane reacties op open vragen of stimulerende situaties. Daarom zijn in de enquête, naast de gerichte vragen over waarneming en waardering, open vragen toegevoegd om te proberen toch enige aanwijzingen over de beleving te krijgen.
Een vraag voor het landschapsbouwkundig onderzoek is: hoe is een methode te ontwikkelen om toegang te krijgen tot de beleving van landschappen door mensen ?

3. OPZET EN METHODE VAN ONDERZOEK

De probleemstellingen werden afzonderlijk onderzocht.
Als methode van onderzoek werd gekozen voor een enquête, aan huis te houden, bij een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking van 1000 mensen.
De enquête werd afgenomen door de N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek te Den Haag. De enquête is weergegeven in bijlage 6. Voor alle vragen werden de frequenties, de gemiddelden en de standaardafwijkingen berekend, plus de correlaties tussen de vragen. Op de antwoorden op de open vragen werd een protocolanalyse uitgevoerd.
De wijzen waarop de afzonderlijke probleemstellingen zijn onderzocht zullen nu achtereenvolgens worden behandeld, waarbij de probleemstellingen van de Recreatiegemeenschap Veluwe en de afdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM om hun overeenkomst zijn samengenomen.

3.1. De Recreatiegemeenschap Veluwe en de afdeling Openluchtrecreatie van het Ministerie van CRM.

Om te weten hoe het landschap van de Veluwe ontwikkeld- en beheerd moet worden, opdat dit voor mensen een optimale recreatieve voldoening geeft, moet men eerst weten wat voor beeld mensen van de Veluwe hebben, hoe vaak ze er komen, wat ze vinden van ontwikkelingen ten aanzien van de Veluwe, en dergelijke. Hiertoe werden in de enquête de volgende informatieve vragen opgenomen.

- Wanneer u aan de Veluwe denkt, aan wat voor soort landschap denkt u dan. (Vraag 14)
- Hoeveel vakanties hebt u de laatste 5 jaar op de Veluwe doorgebracht. (Vraag 16)
- Hoeveel tijd (vakantie of vrije dagen) bent u het afgelopen jaar op de Veluwe geweest. (Vragen 17 en 21)
- Vindt u dat er de laatste 5 jaar belangrijke veranderingen op de Veluwe hebben plaatsgevonden. Zo ja, welke. (Vragen 23 en 24)
- Vindt u de veranderingen een vooruitgang of een achteruitgang voor het landschap. (Vraag 25)
- Vindt u dat er maatregelen nodig zijn ter verbetering van het landschap, en zo ja, welke. (Vragen 26 en 27)
- Vindt u dat er landschapsschoon op de Veluwe verloren gaat, en zo ja, waardoor komt dat. (Vragen 28 en 29)

3.2. De Stiboka.

In de fysiognomische kartering van de Stiboka werd het Veluwe landschap getypeerd op grond van de volgende kriteria:

- Ruimtewerking. (Ruimte onderverdeeld in grootschalig , middelschalig en kleinschalig landschap; associatie ruimte-massa, massa).
- Bodemgebruik. (Agrarische typen, heidetypen, actief stuifzand, overig ruimtelijk bodemgebruik, bostypen).
- Variatie en aard van "hoge" landschapselementen (als begroeiing en bebouwing in de randen van ruimtes en als bosinhoud).
- Reliëf. (Drie klassen, afgeleid van de geomorfologische kaart).
- Toevoegingen, o.a. uitzichten.

Er werden tien gebieden uitgezocht, die op bovengenoemde kriteria sterk varieerden (zie schema 1). Opgemerkt moet worden dat deze tien gebieden slechts een kleine selectie vormden uit het hele scala van Veluwe landschappen. In totaal werden er door de Veer 88 landschapstypen onderscheiden, exclusief de onderverdeling van landschappen op grond van schaal en van reliëf. Verondersteld werd echter dat de tien gekozen gebieden de meest verschillende landschapstypen weergaven.
Van de tien gebieden werden foto's gemaakt, die in de enquête werden opgenomen. (Voor de foto's, zie bijlage 8).
Ten aanzien van de probleemstelling van de Stiboka was het onderzoek toetsend van karakter. Getoetst werd:

- Nemen mensen dezelfde landschapskenmerken waar als zijn onderscheiden door de Stiboka.
- Worden de verschillende landschapstypen ook verschillend gewaardeerd.

Om na te kunnen gaan of mensen inderdaad dezelfde kenmerken in de landschappen zagen als de Stiboka, werd door de Veer een lijst opgesteld van 44 kenmerken in zijn kartering (zie bijlage 1).
Bij elke foto werd gevraagd:

Ten aanzien van de waarneming:

- Wilt u aangeven wat er allemaal op deze foto te zien is (vraag 31).

Van de antwoorden werd nagegaan of zij al of niet op de lijst van de Veer voorkwamen.

Ten aanzien van de waardering:

- Voor de ene helft van de ondervraagden: Wilt U aangeven hoe aantrekkelijk dit landschap u lijkt om door te komen, b.v. op een wandeling of een fietstocht.

- Voor de andere helft: Wilt u aangeven hoe aantrekkelijk dit landschap u lijkt om er te verblijven, b.v. om er te rusten of te picknicken (Vraag 32).

De waardering werd gegeven met een cijfer tussen 1: zeer onaantrekkelijk en 10: zeer aantrekkelijk.

3.3. De Dorschkamp.

Ten aanzien van de probleemstelling van de Dorschkamp was het onderzoek oriënterend of exploratief van karakter. De vraag was een methode te ontwikkelen om de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen vast te stellen. De belangrijkste ingangen om relevante informatie te trachten te krijgen, waren via het analyseren van de antwoorden op de open vragen (protocolanalyse), met name de motiveringen voor de aantrekkelijkheidswaarderingen (Vraag 33), en via het zoeken naar onverwachte verbanden in de correlatiematrix voor de vragen. Verder werden nog twee hypothesen opgesteld:

1. De waarneming en de waardering van landschappen spelen zich af op drie niveaus of schalen: op micro-, meso- en macroschaal. Of grootschalig, middelschalig en kleinschalig. Dit betekent dat in de waarneming en de waardering, zowel concrete details uit de directe omgeving een rol spelen, als meer algemene kenmerken van het hele gebied.
2. De motivatie voor een bezoek aan de Veluwe, of in het algemeen om een dagje naar buiten te gaan, zal deels voortkomen uit overwegingen van nabijheid, van aanwezigheid van kennissen, van speelmogelijkheden voor kinderen of honden en deels uit overwegingen die meer het landschap zelf centraal stellen, zoals het genieten van de natuur.

De eerste hypothese werd onderzocht met de vraag: "Wat ziet u allemaal op deze foto ?" (vraag 31). De tweede hypothese werd onderzocht met de vragen: "Gaat u in het weekend wel eens naar buiten ?" (vraag 10), "Naar welke plaats of streek gaat u dan meestal toe ?" (vraag 12), "Waarom gaat u meestal juist naar die plaats of streek toe ?" (vraag 13).

Schema 1. De gekozen landschapstypen

Foto	lokatie	ruimtelijke indeling	bodemgebruik	hoge elementen	relief
A	Wageningse Eng	middelschalige ruimte	bouwland met (restanten van) mozaïekpercelering	rand bestaande uit begroeiing en niet-agrarische bebouwing	-
B	Edesche Bos	doorzichtige massa	bos [1]	hoge beuken	-
C	Beekhuizer Zand	doorzichtige massa	bos [1]	lage grovedennen	duinvormig
D	Huis te Leuvenum	massa met grillig gevormde ruimtes	o.a. bos, waterpartijen gebogen ontsloten	o.a. hoge beuk, sierheester landhuis	-
E	Speulderbos	doorzichtige en niet-doorzichtige massa	bos [1]	o.a. hoge beuken of inlandse eiken, ook naaldhout	-
F	Renkumse Beek	kleinschalige ruimte	agrarisch (grasland)	rand bestaande uit o.a. hoge beuken of inlandse eik, ook naaldhout	-
G	Telefoonweg (Renkum)	niet-doorzichtige massa	bos, rechtlijnig ontsloten	lage grovedennen	-
H	Hulshorstsche Zand	kleinschalige ruimte	aktief stuifzand	rand bestaande uit lage grovedennen	duinvormig
J	Posbank	associatie klein- middel- en grootschalige ruimtes met uitzicht	heide	rand bestaande uit loof- en naaldhout	sterk hellend
K	Ramenberg (Loenermark)	associatie ruimte-massa	heide	loof- en naaldhout, bijzondere boomvormen	-

1) In de kaartlegenda werd ook informatie over het ontsluitingspatroon opgenomen.

4. RESULTATEN EN CONCLUSIES.

Voor zover de resultaten implicaties hebben voor het beleid zullen ze worden besproken in hoofdstuk 7. Verder worden ze per probleemgebied behandeld.

4.1. De Recreatiegemeenschap Veluwe en de afdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM.

Uitkomsten van de frequentietellingen en de protocolanalyse ten aanzien van de informatieve vragen.

Vraag 14: Wanneer u aan de Veluwe denkt, aan wat voor soort landschap denkt u dan ?

De meest dominante kenmerken van het landschapsbeeld waren bos en hei; daarna heuvels, zand en zandverstuivingen; tenslotte een zeer groot aantal kenmerken die slechts enkele malen genoemd werden, b.v.:

- Concrete localisaties, zoals Hoge Veluwe, Posbank, Kroondomein, IJsselmeer, Veluwemeer.
- Voorzieningen, zoals wandelparken, wandelwegen, vakantieoorden, kampeerterreinen, verkeerswegen, fietspaden, ruiterpaden.
- Natuur- en landschapsaspecten, zoals natuurschoon, dennen, vennen, wild (herten en zwijnen), ruimte, water, vogels, afwisselende landschappen, ruw en ruig landschap, beekjes, kreupelhout, schapen, kromme bomen.
- Mensbeinvloedingen, zoals boomgaarden en fruitbomen, weiden, landelijke gebieden, (oude) boerderijen, gezellige en romantische kleine dorpjes, akkerlandschappen, militaire oefenterreinen, eenden-, varkens- en kippenfokkerijen, bungalows en kasteeltjes.
- Stemmingsaspecten, zoals vrijheid, mogelijkheden om alleen te zijn, een naargeestig en somber landschap, rust en stilte, vredig.

Vraag 16: Hoeveel vakanties hebt u de laatste vijf jaar op de Veluwe doorgebracht ?

82,5% van de ondervraagden had de laatste vijf jaar geen vakantie op de Veluwe doorgebracht, 7,4% één vakantie, 4,1% twee vakanties, 2,1% drie vakanties.

Vraag 21: Hoeveel dagen hebt u de laatste 12 maanden op de Veluwe doorgebracht ?

81,7% was geen enkele dag op de Veluwe geweest, 11,1% één tot vier dagen, 2,1% vijf tot negen dagen en 2,9% twintig dagen of meer.

Vraag 23: Wanneer we de periode van de laatste vijf jaar beschouwen, vindt u dan dat er belangrijke veranderingen op de Veluwe hebben plaatsgevonden, of vindt u dat dit niet het geval is ?

29% vond dat er de afgelopen vijf jaar belangrijke veranderingen op de Veluwe hadden plaatsgevonden, 12,4% vond van niet en 58,5% had hierover weinig idee.

Vraag 24: Welke veranderingen kunt u noemen ? (Alleen gevraagd aan de 29% die vond dat er belangrijke veranderingen hadden plaatsgevonden). (Er waren meerdere antwoorden mogelijk).

De belangrijkste veranderingen waren:

- De aanleg van auto- en snelwegen, maar ook de verharding van paden tot autowegen. In het algemeen: teveel ontsluiting voor verkeer. (Dit werd door 31,1% van de bevestigers genoemd).
- De sterke toename van het toerisme met kampeerterreinen, zomerhuisjes en caravans, bermtoerisme, de aanleg van wandel- en fietsroutes, picknickplaatsen, trimbanen. Er zijn meer hekken gekomen, meer afzettingen, prikkeldraad, bordjes verboden toegang, meer beperkingen en minder vrijheid. Ook zijn er meer mensen gekomen, meer auto's, in het algemeen een drukker verkeer met meer lawaai en een verdwijnen van rust en stilte. Ook is het zakelijker geworden. De intimiteit van de kleine hotels en pensions is verdwenen. (17,5%).
- Stormschade en bosbranden. (28,8%).
- Bebouwing en verstedelijking, ook tussen de dorpen in. Hierdoor zijn zowel de dorpen zelf als het hele gebied veel minder landelijk geworden. (18,1%).
- Militaire activiteiten. Zowel uitbreiding van militaire oefenterreinen als verwoestingen aangericht in de oefenterreinen. (24,9%).
- Industrievestigingen, ook bio-industrie. (8,1%).

Door deze invloeden is veel natuur zoals bossen en vennen verdwenen, is het milieu vervuild en het landschap verknipt en verloederd. Het oude verdwijnt.

Vraag 25: Zijn de veranderingen in het algemeen genomen een vooruitgang of een achteruitgang voor het landschap van de Veluwe of hebben ze volgens u weinig invloed op het landschap. (Alleen gevraagd aan de 29% die vond dat er belangrijke veranderingen hadden plaatsgevonden).

2,1% vond de veranderingen een vooruitgang, 23% een achteruitgang en 74,9% wist het niet, of vond de veranderingen van weinig invloed.

Vraag 26: Vindt u dat er bepaalde maatregelen, ingrepen of ontwikkelingen nodig zouden zijn ter verbetering van het landschap van de Veluwe, of is dat volgens u niet nodig ?

30,2% vond dat er maatregelen genomen moesten worden om het landschap van de Veluwe te verbeteren, 19,9% vond van niet en 49,8% twijfelde of had geen mening.

Vraag 27: Aan wat voor maatregelen of ontwikkelingen denkt u thans? (Alleen gevraagd aan de 30,2% die vond dat er maatregelen nodig waren).

De maatregelen die men zich voorstelde ter verbetering van het landschap betroffen voornamelijk een bijsturen, tegenhouden of opheffen van de geconstateerde veranderingen en ontwikkelingen, b.v. door:

- Minder ontsluiting
- Minder bouwen
- Auto's en brommers weren uit de natuurgebieden
- Inperking van de recreatie
- Meer toezicht op lawaai en vervuiling; meer beperkende en beschermende maatregelen ten aanzien van de natuur
- Meer bebossing
- Vrijgeven van militaire terreinen; eventueel ook vrijgeven, of openstellen van particuliere terreinen.

Wat anders georienteerde oplossingen waren:

- De randgemeenten toeristisch maken, als opvangcentra. In het algemeen kampeerterreinen en zomerhuisjes aan de rand concentreren.
- Niet alleen mensen naar de natuur brengen, maar ook de natuur naar de mensen, zoals meer groen in de woonwijken.
- Geen activiteiten of bestemmingen op de Veluwe plannen die er ook buiten gehouden kunnen worden en die natuurterrein kosten.
- De grotere natuurterreinen niet versnipperen. Afbrokkeling tegengaan.
- De aanleg minder kunstmatig maken, zowel van natuur als van voorzieningen. De aanleg meer aan de natuur aanpassen, of nog liever: het aan de natuur zelf overlaten.
- Langs spoorlijnen, wegen en kampeerterreinen, die afbreuk doen aan de natuur, bomen zetten.
- De Veluwe tot beschermd gebied verklaren. Het de status geven van nationaal park.

Vraag 28: Er wordt wel eens beweerd dat op de Veluwe landschapsschoon verloren gaat. Wat is uw mening daarover ?

52,8% vond dat er inderdaad landschapsschoon op de Veluwe verloren gaat, 14,1% vond van niet en 32,1% wist het niet.

Conclusie 1.

Ca. 80% van de ondervraagden was nog nooit op de Veluwe geweest; 50% vond echter dat er landschapsschoon verloren gaat op de Veluwe en 30% vond dat er maatregelen genomen moeten worden ter verbetering van het landschap. Het beeld dat men in het algemeen van de Veluwe had was echter nog onmiskenbaar dat van een natuurlijk landschap, of, als er sprake was van menselijke beinvloeding, van een landelijke en idyllische omgeving. De negatieve aspecten, zoals geconstateerd in de veranderingen, waren ofwel nog niet dominant in het landschapsbeeld, ofwel zijn daarin nog in het geheel niet opgenomen. (Landschapsbeeld = beeld bij mensen, niet zoals gemeten).

4.2. De Stiboka.

4.2.1. De Waarneming

In de verwerking van de uitkomsten werd onderscheid gemaakt tussen:

1. Door de Stiboka onderscheiden eigenschappen.
   - 1.1. Eigenschappen die karteerbaar waren op een schaal 1:100.000 en die tevens opgenomen zijn in de legenda van de Veluwekaart.
     45,2% van de eigenschappen die werden genoemd op de vraag: "Wat ziet u op deze foto" hoorde tot dit type.
   - 1.2. Eigenschappen die wel karteerbaar waren op schaal 1:100.000, maar die niet voorkwamen in de legenda van de Veluwekaart om de volgende redenen:
     - Andere terminologie in de legenda
     - Meer gedetailleerd in de legenda
     - Minder gedetailleerd in de legenda.

     23,1% van de genoemde eigenschappen hoorde tot dit type.
   - 1.3. Eigenschappen die niet karteerbaar waren op schaal 1:100.000 (4,1%).
   - 1.4. "Ten onrechte" waargenomen eigenschappen. Dit waren eigenschappen die wel voorkwamen op de lijst van de Stiboka, maar niet op de desbetreffende foto. (9,0%).
   - 1.5. Moeilijk te classificeren eigenschappen. (4,5%).
2. Eigenschappen die niet voorkwamen op de lijst van de Stiboka. Deze zijn eventueel nog te scheiden in eigenschappen die wel en niet karteerbaar zijn. Voorbeelden van de laatste zijn luchten, weer, spel van licht en schaduw.
   14,2% van de genoemde eigenschappen hoorde tot dit type.

Deze resultaten betroffen de afzonderlijke eigenschappen. Daarnaast werden de eigenschappen door de Stiboka ook nog in een aantal categorieën verdeeld, n.l.:

- Ontsluiting
- Begroeing
- Bebouwing
- Landbouw
- Relief en grond
- Water
- Abstracties, zoals ruimte, variatie.

Het lijkt redelijk aan te nemen dat elke ondervraagde zonder lichamelijke gebreken in staat was op de foto's die eigenschappen te zien die weergegeven kunnen worden op schaal 1:100.000. Echter, ondanks het feit dat dus waarschijnlijk alle in de legenda van de Veluwekaart opgenomen eigenschappen werden gezien, werd toch maar een zeer gering gedeelte hiervan ook genoemd. (Zie tabel 1).

Tabel 1.

Aantal mensen dat een bepaalde categorie eigenschappen noemde (in %)

- Ontsluiting	16%
- Begroeing	9%
- Bebouwing	15%
- Landbouw	16%
- Relief	5%
- Water	21%
- Abstracties	4%

Hieruit blijkt dat aan de percentages, genoemd in de punten 1 en 2 van deze par., slechts een zeer betrekkelijke waarde mag worden toegekend. Ze hebben maar betrekking op een klein gedeelte van de steekproef.
Wel kan de volgende hypothese gesteld worden:

Hypothese: Een mogelijke reden waarom de percentages voor de categorieën zo laag waren zou kunnen zijn dat mensen een weerstand hebben tegen het noemen van het al te voor de hand liggende. Om dezelfde reden zouden dan de percentages van de niet door de Stiboka onderscheiden eigenschappen (groep 2) en van de details (groep 1.3.),

samen 18,3%, overtrokken kunnen zijn. Juist om het voor de hand liggende te vermijden ging men zoeken naar meer verborgen en bijzondere eigenschappen.

Conclusie 2.

68,3% van alle door de mensen genoemde eigenschappen van landschappen blijkt in principe karteerbaar op een schaal 1:100.000 (de groepen 1.1. en 1.2.). Echter, enerzijds is dit percentage waarschijnlijk een onderschatting, omdat álle ondervraagden in staat geacht konden worden de gekarteerde eigenschappen te zien. Anderzijds bleek de lijst onvolledig te zijn. Er werd meer in het landschap gezien dan alleen de in de lijst genoemde eigenschappen. Deze bijkomende eigenschappen zijn vaak niet te karteren, of omdat ze te detaillistisch zijn, zoals takken op de grond of een scheefstaand hek, of omdat ze van voorbijgaande aard zijn, zoals kleuren, luchten of lichteffecten. Op grond van de huidige, door de Stiboka gebruikte legenda-eenheden kan derhalve geen kaart voor de waarneming van landschappen door mensen worden gemaakt, d.w.z. geen kaart die de waarneming volledig weergeeft. (Of omgekeerd: de legenda van de fysiognomische kaart is niet valide ten aanzien van de waarneming). Hoogstens geeft de kaart de waarneming gedeeltelijk weer. Hoe omvattend en belangrijk dit deel is is echter niet bekend.

4.2.2. De Waardering

In de vraag naar de waardering werd onderscheid gemaakt tussen de activiteiten van waaruit gewaardeerd moest worden. Voor de ene helft van de ondervraagden was de activiteit "verblijven in het landschap". Voor de andere helft was dit "door het landschap heenkomen". Voor een eerste verwerking is echter van dit verschil afgezien en zijn de waarderingen van alle ondervraagden samengenomen. In par. 4.3.4. zullen de resultaten met betrekking tot de waardering worden uitgewerkt naar de soort activiteit.
Van de waarderingen van de tien foto's werden de frequenties en de correlaties berekend. Deze zijn weergegeven in de Tabellen 2 en 3.

Tabel 2. De frequenties van de waarderingen van de tien foto's (in percentages)

foto	cijfer 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	gemiddeld waarderings-cijfer
A	23,1	10,9	10,9	10,0	14,7	13,4	7,4	5,8	1,4	1,9	4,03
B	1,2	2,2	2,9	3,1	5,1	8,7	20,3	26,6	14,0	15,5	7,44
C	1,0	1,3	1,8	2,6	4,6	7,0	13,8	29,3	19,5	18,6	7,81
D	2,5	2,1	3,1	2,5	6,1	8,0	14,6	27,4	15,6	17,8	7,47
E	0,9	1,0	1,9	2,1	5,9	7,6	20,1	29,8	15,6	14,8	7,62
F	3,2	3,3	2,7	6,0	10,5	12,3	18,0	21,6	11,6	10,3	6,78
G	1,1	2,1	2,1	3,0	5,2	8,2	19,5	26,9	17,0	14,6	7,52
H	4,2	4,8	4,1	4,4	8,1	14,4	15,2	20,9	12,3	11,2	6,70
J	2,0	2,4	2,2	2,3	5,1	10,7	16,0	24,5	18,6	15,7	7,49
K	0,7	2,1	1,5	2,3	5,8	9,1	17,7	28,1	17,5	14,8	7,60

Tabel 3. Correlaties tussen de waarderingen van de tien foto's

foto	A	B	C	D	E	F	G	H	J	K
A	-									
B	.24	-								
C	.07	.57	-							
D	.30	.31	.21	-						
E	.12	.61	.56	.27	-					
F	.36	.25	.25	.36	.26	-				
G	.19	.43	.32	.28	.43	.22	-			
H	.22	.29	.30	.13	.27	.28	.21	-		
J	.18	.30	.32	.22	.33	.33	.28	.38	-	
K	.12	.34	.39	.19	.43	.28	.36	.35	.55	-

(Een correlatiecoefficient van .08 of hoger is significant op 1%).

De gemiddelde waarderingscijfers voor 9 van de 10 foto's lagen zeer dicht bij elkaar, tussen 6,70 en 7,81 . Ook de correlaties tussen de waarderingscijfers waren op één na allemaal significant op 1% of hoger. Dit betekent dat er in de waarderingen nauwelijks onderscheid werd gemaakt tussen de verschillende landschappen, de waarderingen hingen zeer sterk samen. Dit zou er op kunnen wijzen dat alle 9 foto's

slechts één bepaald aspect van het landschap weergaven, één bepaalde kwaliteit van het landschapsbeeld; dus dat ze voor de waardering eigenlijk maar één type landschap weergaven. Dit zou betekenen dat in eerste instantie niet de afzonderlijke kenmerken van de landschappen werden gewaardeerd, maar veeleer het algemene type landschapsbeeld, waarbij de aard van de afzonderlijke kenmerken niet zo erg belangrijk was.

Conclusie 3.

De waardering van de landschappen was niet gebaseerd op de door de Stiboka onderscheiden kenmerken, of fysiognomische typen, maar op een heel andere typologie. In deze "waarderingstypologie" vielen negen van de tien foto's in één type en één foto in een ander type. Een eerste benoeming van deze typen zou kunnen zijn: natuurlijke landschappen en cultuurlandschappen. Onder natuurlijke landschappen worden dan verstaan: nagenoeg natuurlijke landschappen en half-natuurlijke landschappen, zoals onderscheiden door Westhoff (Natuurbeheer in Nederland. Samson 1973). Belangrijk is echter niet de indeling, maar het feit dat de foto's associaties wekten met natuurlijke landschappen. Bij de natuurlijke landschappen leek er sprake te zijn van een algemene natuur- of landschapswaardering. De waardering was niet gekoppeld aan speciale landschappelijke eigenschappen, zoals een specifieke begroeing. De methode van de Stiboka om landschappen te onderscheiden correspondeert dus niet met de wijze waarop in de waardering door mensen landschappen worden onderscheiden.

Op grond van deze bevinding kan de volgende hypothese worden opgesteld:

Hypothese: De algemene kwaliteit die in een landschap positief gewaardeerd wordt kan globaal beschreven worden als de natuurlijkheid van het landschap. Deze natuurlijkheid contrasteert met de cultuurlijkheid, of het gebruiksaspect van een landschap. (De foto die buiten de algemene waardering viel was foto A, bouwland aan de stadsrand van Wageningen, gemiddeld waarderingscijfer 4,03). De vraag is of het gaat om een tweedeling in natuurlijke- en cultuurlandschappen, of om een continue schaal met variërende intensiteit van menselijke beinvloeding, lopend van een totale afwezigheid van beinvloeding (niet bestaand op deze aarde) tot volledig door mensen gemaakt en beheerst.

Vanzelfsprekend is deze hypothese veel te globaal en te ongenuanceerd gesteld. Zo heeft foto F, eveneens een gebruikslandschap (wei met sloot en prikkeldraad en boerenschuur op de achtergrond) ook wel een relatief lage waardering (6,78), maar ook foto H (een zandverstuiving) heeft een lage waardering (6,70) terwijl dit toch tot de natuurlijke landschappen gerekend kan worden. Uit de protocolanalyse van de waarderingsvraag zal ook blijken dat er meerdere factoren zijn die de beeldkwaliteit kunnen beinvloeden, positief of negatief, en dat alleen natuurlijkheid inderdaad te ongenuanceerd is. (Conclusies 8 & 9).

Een eerste aanwijzing dat de natuurlijkheid van een landschap nader onderscheiden diende te worden kwam uit de volgende analyse. Op de correlaties tussen de waarderingscijfers (tabel 3) werden een clusteranalyse en een factoranalyse uitgevoerd. Aangezien beide analysen tot dezelfde resultaten leidden, maar de resultaten van de factoranalyse gedetailleerder waren, zullen alleen deze laatste besproken worden.
De factoranalyse leidde in eerste instantie tot drie factoren. Deze factoren zijn te beschouwen als landschapstypen voor de waardering. Dit waren:

- De foto's A, D en F. Bij deze foto's valt op dat het alle drie bebouwde en/of bewerkte landschappen zijn. Het zijn de foto's met de duidelijkst zichtbare menselijke beinvloeding. Ze zouden cultuurlandschappen genoemd kunnen worden.
- De foto's B, C, E en G. Dit blijken alle vier uitgesproken boslandschappen te zijn, zowel loof- als naaldbossen.
- De foto's H, J en K. Deze drie landschappen vertonen alle drie heuvels. Verder zijn het ook wel tamelijk aparte, weinig alledaagse landschappen.

Uitbreiding van het aantal factoren tot vier of vijf gaf geen verdere differentiatie in landschapstypen. Bij vier factoren kwam het relief er wat nadrukkelijker uit in de vorm van een extra factor met de foto's H en C. Bij vijf factoren kwam ook de ontoegankelijkheid er als factor bij, ofwel ten gevolge van occupatie (foto A), ofwel, zij het in veel mindere mate, ten gevolge van natuurlijke omstandigheden (de zandverstuiving op foto H).
Foto H bleek op alle factoren te laden, behalve de eerste factor, bebouwde of bewerkte landschappen. Het landschap op foto H vertegenwoordigde dus meerdere aspecten, het was niet eenduidig.

De tweede en de derde factor, bos en relief, en eventueel de vijfde factor, ontoegankelijkheid, kunnen dus beschouwd worden als afzonderlijke aspecten van natuurlijke landschappen. Sommige landschappen kunnen meerdere van deze aspecten bevatten. Zo vertoonde foto H alle drie de aspecten. Het opsporen van de aspecten van natuurlijkheid en cultuurlijkheid zou een uitgebreid nieuw onderzoek vergen.

Conclusie 4.
De natuurlijkheid van het landschapsbeeld is geen eenduidige zaak. Er zijn verschillende aspecten aan te onderscheiden, zoals de aanwezigheid van bos of relief. Niet alle onderzochte landschappen waren bovendien eenduidig ten aanzien van deze aspecten. Zo kon een landschap zowel een boslandschap als een heuvelachtig landschap zijn.**

4.3. De Dorschkamp.

4.3.1. De Waarneming.

Dit betreft de waarneming vanuit methodologisch oogpunt. Bedoeld wordt: Hoe kan worden vastgesteld wat mensen in een landschap zien. Kan er een lijst opgesteld worden van eigenschappen die ze zien*. In het bijzonder: vormen de legenda van de fysiognomische kartering door de Stiboka zo'n lijst.
Wil de lijst met kaartlegenda van de Stiboka beschouwd kunnen worden als een methode om weer te geven wat mensen in landschappen zien, dan moet hij aan een aantal methodologische eisen voldoen. Hierbij moet vooropgesteld worden dat het nu niet meer gaat om de efficiëntie van

---

* Aan de vraag naar zo'n lijst ligt een andere vraag ten grondslag, n.l.: bestaat er een eenduidige relatie tussen de uiterlijke verschijningsvormen van een landschap en wat mensen in het landschap zien; en dan niet zien in de zin van onmiddellijk gewaarworden, want waarschijnlijk ziet iedereen dan hetzelfde, maar zien als de verwerking van gewaarwordingsgegevens, zien als coderings-, of structurerings-, of ordeningsproces. De vraag wordt dan: hoe wordt informatie over het landschap verwerkt. Gebeurt dit in de vorm van concrete landschappelijke eigenschappen, d.w.z. wordt bij de verwerking uitgegaan van details en construeert men op grond van de details een totaalbeeld, of ziet men juist eerst een totaalbeeld en werkt men dit beeld dan later uit tot de details. Zoals al opgemerkt is dit een vraag naar de aard van het waarnemingsproces en die viel buiten het kader van dit onderzoek, hoewel er wel enige aanwijzingen werden verkregen.

** De conclusies 3 en 4 gaan uit van verschillende rekenkundige bewerkingen. Conclusie 3 is gebaseerd op de spreiding in de gemiddelde waarderingscijfers en de significantie van de correlatie coëfficienten, een vrij algemene benadering. Conclusie 4 is gebaseerd op clusteranalyse en factor analyse van de correlatie coefficienten, een verfijning van de bewerking.

de kaartlegenda als methode om het landschap objectief weer te geven, dus als registratiemethode van landschappelijke gegevens, maar om de efficiëntie van de kaartlegenda als methode om de waarneming van het landschap door mensen objectief weer te geven, dus als registratie-methode van waarnemingsgegevens. In het eerste geval zeggen de legenda iets over het landschap, in het tweede geval iets over mensen.

Een methodologische eis is b.v. de eis van validiteit. Geven de legenda inderdaad weer wat er wordt waargenomen en bevatten ze geen dingen die geen rol spelen in de waarneming. Gezien de lage percentages voor de verschillende categorieën landschappelijke eigenschappen (tabel 1), met name de categorieën abstracties, relief en begroeing, echter met het mogelijke voorbehoud dat mensen er bezwaar tegen kunnen hebben om het voor de hand liggende te noemen, is het niet zeker of aan deze eis is voldaan.
Dan is er de eis van unidimensionaliteit van de lijst. Dit impliceert onder andere eenduidigheid van de gehanteerde begrippen op een aantal aspecten, zoals:

1. Het abstractieniveau van de in de lijst gehanteerde begrippen. Echter:
   - Niet alle kenmerken waren van eenzelfde niveau van concreetheid. Zo stonden in de lijst naast elkaar de kenmerken "vegetatie", "naaldbomen" en "beuken"; Of "bebouwing", "woningen" en "landhuis". Aan de andere kant was de lijst door de Stiboka juist op deze manier geconstrueerd om na te kunnen gaan of de kenmerken genoemd werden op een hoog of een laag abstractie- of indelingsniveau per groep, b.v. "begroeing" of "jeneverbessen". Dit te onderzoeken is in de practijk niet mogelijk gebleken omdat elke groep maar zo weinig genoemd werd (maximaal 21% voor de groep "water", zie tabel 1). Differentiatie van de antwoorden naar indelingsniveau binnen zo'n groep was statistisch niet meer verantwoord. De lijst had het bezwaar meerdere doeleinden te moeten dienen.
   - Sommige kenmerken duidden dingen aan (woningen, sloot, berk), andere verzamelingen van dingen (bos, dorp, tuin), weer andere eigenschappen van dingen (dichtbegroeid, kaal), consequenties van eigenschappen (uitzicht), of relaties tussen dingen (rand, grens).
2. De geografische schaal. Echter:
   - Sommige kenmerken zijn wel te karteren op een schaal 1:100000, b.v. "bos" en "hei", andere niet, b.v. "heesters", "tuin", "brug". Weer andere zijn alleen op een schaal 1:100.000 te karteren als ze in een voldoende groot oppervlak voorkomen, b.v. "berken", "woningen", "heuveltjes".

3. De objectieve betekenis van de gehanteerde begrippen. Echter:
   - Tussen sommige kenmerken was het onderscheid onduidelijk, b.v. tussen "heuvels" en "heuveltjes", tussen "water", "beek, stroom" en "sloot", tussen "ruimte" en "uitzicht".
   - Sommige kenmerken overlappen elkaar, b.v. "dichtbegroeid" en "ondoorzichtig", of "kaal, onbegroeid", "open ruimte" en "doorzichtig, open".
   - Van sommige kenmerken ontbreken definities, b.v. van "variatie". Zo is het niet duidelijk of de kenmerken "variatie" en "geen variatie" complementair zijn, of dat ze elk een aparte betekenisdimensie vertegenwoordigen.
4. De subjectieve interpretatie van de begrippen. Echter:
   - Sommige kenmerken kregen in het onderzoek een te hoog gewicht omdat mensen dingen abusievelijk tot dat kenmerk rekenden, ofwel uit onwetendheid, ofwel door onduidelijkheden op de foto's, b.v. sparren in plaats van dennen (of andersom), en in het algemeen een verwarring tussen de verschillende boomsoorten.

Aan de eis van unidimensionaliteit van de lijst lijkt derhalve niet in alle opzichten te zijn voldaan.*

Conclusie 5.

Als instrument om weer te geven hoe mensen landschappen waarnemen voldeden de legenda-eenheden van de fysiognomische landschapskartering van de Stiboka niet aan een aantal methodologische eisen, te stellen aan zo'n instrument.

Behalve de kenmerken die voorkwamen op de lijst van de Stiboka werden vaak nog andere eigenschappen van het landschap genoemd. Uit de protocolanalyse van deze antwoorden bleek het volgende:

- Waarneming en waardering waren vaak niet gescheiden. Zo werd bij de beschrijvingen van wat mensen zagen vaak al met een waarderend oog gekeken, b.v. "lelijke stad", "mooi wandelbos", "romantisch beekje".
- De waarneming was vaak associatief (dit landschap doet me denken aan .....). Hierbij werd dan zowel gedacht aan concrete plaatsen, b.v. "Zeeland", "de duinen", "rond Arnhem", aan jeugdherinneringen, b.v. "zoals het vroeger was", als aan functies en bestemmingen, b.v. het landhuis op foto D deed denken aan een rusthuis of een gemeentehuis.

* Wat bij een schema om de antwoorden op een open vraag te coderen overigens ook niet anders te verwachten was.

- In de beschrijvingen van wat werd waargenomen speelden ook vaak verwachtingen een rol die het landschap opriep. Deze verwachtingen betroffen dingen die aanwezig hadden kunnen zijn, die in het beeld gepast zouden hebben, maar ook geschiktheden voor activiteiten; b.v. "in die wei hoort vee", "daar kun je cantharellen vinden", "goed bos om in te jagen".
- In de beschrijvingen werd vaak onderscheid gemaakt tussen dichtbij en veraf, tussen voorgrond en achtergrond. De positie van de waarnemer ten opzichte van het waargenomene was dus belangrijk. Er werd a.h.w. op verschillende schalen waargenomen: op een gedetailleerde schaal (voorgrond) en op een globale schaal (achtergrond).

Conclusie 6.

De waarneming is noch volledig, noch eenduidig terug te voeren op de in de foto's aanwezige landschapskenmerken alleen. Er spelen factoren van allerlei aard in mee, zoals verwachtingen van de persoon, herinneringen, waarderingen en associaties. Deze vormen a.h.w. een persoonlijk referentiekader voor de waarneming.

Commentaar:
Alle ondervraagden hebben dezelfde foto's gezien. Dat betekent dat de visuele prikkels, of de beelden die op het netvlies vielen, voor alle ondervraagden dezelfde waren. Echter, visuele prikkels vormen slechts het begin van het waarnemingsproces. Verschillen tussen mensen gaan vooral optreden in de daarop volgende fasen, in de wijze waarop de prikkels worden verwerkt. Verschillen in verwerking zorgen ervoor dat het uiteindelijk waargenomen beeld geen copie is van de werkelijkheid. Wil men over deze processen meer te weten komen, dan moet het onderzoek zich niet in de eerste plaats richten op de aard van de visuele prikkels zoals die op het netvlies vallen, maar op de aard van de referentiekaders die optreden als randvoorwaarden en determinanten van het waarnemingsproces. (Dit is dan tevens een gedeeltelijk antwoord op de vraag gesteld in de noot op blz. 29).

Onderzocht werd ook de invloed van de "landschappelijke voorervaring" op de waarneming. Dit was een poging om vast te stellen of voorafgaande waarnemingen (= de voorervaring) invloed hebben op latere waarnemingen. (Vraag 35 van de enquête). Dit werd als volgt onderzocht. (Voor de

foto's die bij deze vraag horen zie bijlage 9).
Bij één foto (nr. 3) werd aan alle personen gevraagd een cijfer te geven voor de openheid van dat landschap. Dit cijfer varieerde van 1, zeer gesloten, tot 10, zeer open. Voorafgaande aan deze foto werden echter eerst twee andere foto's getoond. Voor de ene helft van de ondervraagden waren dit twee landschappen die opener waren dan het te beoordelen landschap, één veel opener en één enigszins opener (de foto's 1 en 2). Dit was groep A. Voor de andere helft, groep B, waren dit twee landschappen die geslotener waren dan het te beoordelen landschap, één veel geslotener en één enigszins geslotener (de foto's 4 en 5). De resultaten waren als volgt:

Tabel 4.

Beoordeling naar openheid

	Cijfer									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Groep A eerst open landschappen	0,8	2,0	2,4	4,2	15,0	18,0	20,4	19,4	7,7	10,1
Groep B eerst gesloten landschappen	0,8	2,2	4,6	6,8	22,4	18,8	17,6	15,4	5,4	6,0

(De resultaten zijn gegeven als percentages van de mensen die deze cijferwaardering gaven als beoordeling van de openheid van foto 3)

Komende van een zeer gesloten landschap beoordeelde men een bepaald landschap systematisch als geslotener dan wanneer men uit een open landschap kwam. Omgekeerd, kwam men uit een open landschap, dan beoordeelde men hetzelfde landschap systematischer als opener.

Conclusie 7.

De direct voorafgaande waarnemingen (de voorervaring genoemd) beinvloedden iemands waarneming van het landschap. De vertekening was in de richting van de voorervaring, de nieuwe waarneming werd als het ware aangepast aan de voorafgaande waarnemingen, ingepast in het tijdens het waarnemen opgebouwde referentiekader. Dit opbouwen is een dynamisch proces, het referentiekader verandert onder invloed (correctie) van nieuwe waarnemingen.

4.3.2. Waardering en Beleving.

Voor de probleemstelling van de Dorschkamp ten aanzien van de waardering en de beleving van landschappen waren relevant de motiveringen voor de aantrekkelijkheidswaarderingen van de landschappen (vraag 33 uit de enquete, nog steeds niet gescheiden naar activiteit). Protocolanalyse van de motiveringen (de redenen waarom een bepaald cijfer aan een landschap werd gegeven) leidde tot het inzicht dat er in de waardering en de beleving van landschappen een aantal aspecten zijn te onderscheiden. Er bleken aspecten te zijn die de waardering en de beleving negatief beinvloedden en er waren algemene aspecten.

Aspecten die de waardering en de beleving negatief beinvloedden.

De foto's die gemiddeld negatief gewaardeerd werden (zie ook tabel 2) waren: (negatief wil zeggen: relatief laag t.o.v. de andere waarderingen)

- Foto A (gemiddeld waarderingscijfer 4,03)
- Foto H (6,70)
- Foto F (6,78)

Foto A vertoonde bebouwing. Bebouwing, zowel huizen als bebouwd en bewerkt land, werd over het algemeen geassocieerd met onvrijheid, zoals uit de protocolanalyse bleek. Men voelde zich beperkt in zijn bewegingen, belemmerd in de mogelijkheden om iets te doen, ofwel gedwongen bepaalde dingen te moeten doen en andere niet te mogen doen.

Foto H vertoonde een zandverstuiving. Negatieve aspecten waren hier de kaalheid van het landschap, geassocieerd met onbeschutheid, de vermoede fysieke inspanning en de ongemakken bij het wandelen of picknicken in zo'n omgeving. (Door het zand zeulen, zand in je ogen en op je boterhammen, blootgesteld aan weer en wind, gauw te heet, te kaal, te weinig te zien).

Foto F was evenals foto A een gebruikslandschap. Het toonde een wei met prikkeldraad en sloot en een boerenschuur op de achtergrond. Het gebruikskarakter werd weer geassocieerd met onvrijheid, evenals de prikkeldraadafzetting. (Terrein van een boer, mag je niet komen). Verder maakte de sloot op velen een onverzorgde indruk wat eveneens als storend werd ervaren. Bij meer foto's bleek trouwens dat mensen een duidelijk oog en een duidelijke waardering hadden voor de staat van onderhoud van een landschap. Te weinig verzorging kwam over als rommelig, verwaarloosd, vuil, ziek, doods. Te veel verzorging als netjes en schoon (positief gewaardeerd), maar ook als kunstmatig, oververzorgd, te aangelegd, te gecultiveerd (negatief gewaardeerd).

Conclusie 8.

Er waren een aantal aspecten van het landschap die negatief gewaardeerd werden. (Omdat het onderzoek niet expliciet gericht was op het opsporen van deze aspecten zijn de hier genoemde niet meer dan aanwijzingen). Het belangrijkste negatieve aspect was de aanwezigheid van cultuurinvloeden in natuurlijke landschappen, d.w.z. zichtbare menselijke beinvloeding die contrasteerde met het beeld dat men had van een natuurlijk landschap. Cultuurinvloeden werkten negatief op twee manieren:

- Wanneer ze een indruk gaven van kunstmatigheid, b.v. "te aangelegd, te gecultiveerd, oververzorgd".
- Wanneer ze een gevoel van onvrijheid gaven, b.v. "je mag hier niet komen, je mag hier niets doen". Dit gevoel van onvrijheid werd vooral gewekt door de aanwezigheid van
  bodembewerking
  bebouwing en stedelijke uitbreiding in het landschap
  aangelegde paden
  hekken, (prikkeldraad)afzettingen en bordjes verboden toegang.

  In het algemeen gold: Hoe meer de activiteiten in het landschap leken te zijn vastgelegd, òf door de aanwezigheid van barrières, òf door een te grote mate van voorgeprogrammeerdheid van handelingen, hoe groter het gevoel van onvrijheid.

Andere negatieve aspecten waren:

- Een gevoel van onbeschutheid.
- Ontoegankelijkheid van het landschap. Deze eigenschap werkte echter niet negatief voor alle ondervraagden. Leeftijd bleek een belangrijke rol te spelen in de waardering van dit aspect. (zie conclusie 11).
- Een indruk van onverzorgdheid, van verwaarlozing, vervuiling of rommel, b.v. door afgewaaide takken of dode bomen op de grond.

Algemene aspecten van de waardering en de beleving.

Uit de protocolanalyse kwamen ook een aantal algemene aspecten van de waardering en de beleving van landschappen naar voren. Hierbij was het niet meer mogelijk een bepaald aspect in verband te brengen met een bepaald landschap omdat alle motiveringen samengenomen waren. Anderzijds bleek eenzelfde motivering vaak voor verschillende foto's te worden gebruikt. De uiteindelijk gevonden aspecten waren niet specifiek voor bepaalde landschappen.

Uit de protocolanalyse bleek verder dat de gevonden aspecten zowel positief als negatief op de waardering en beleving konden werken. Ze werkten negatief als het aspect te sterk aanwezig was of als het te zwak aanwezig was, dus in geval van een teveel of een te weinig van een aspect. Beide gevallen werden als storend ervaren. Dit wil zeggen dat de waardering en de beleving volgens een omgekeerde U-functie verlopen,* als volgt:

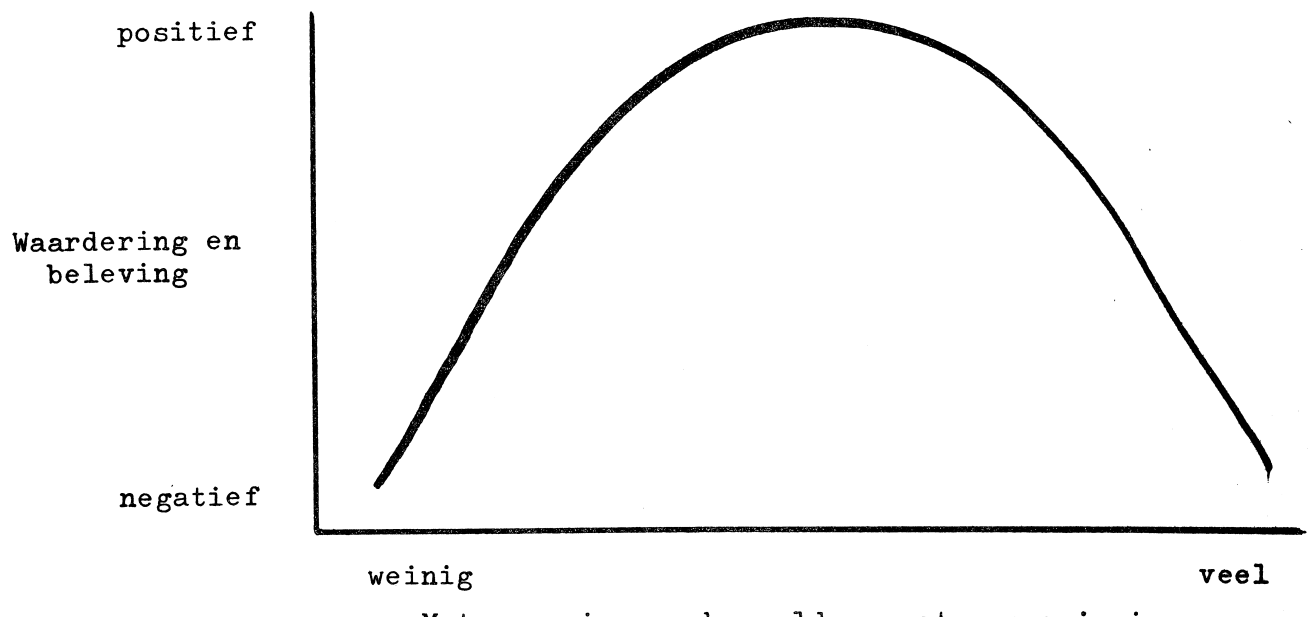

Tenslotte kunnen deze aspecten een rol spelen, maar dit hoeft niet. Ze zijn lang niet alle twaalf werkzaam; m.a.w., ze kunnen een waarde 0 aannemen.

* Echter, de protocolanalyse kon niet zo nauwkeurig zijn dat alternatieve vormen van de curve uitgesloten zijn. Met name in het middengebied waren de motiveringen ongenuanceerd. Het is daarom ook mogelijk dat de functie bimodaal is, ∩, met in het midden een evenwichts- of gewenningspunt (Helson's adaptatietheorie). Voor de extremen geeft dit geen verschil. Consequenties van verschillende modellen zouden nader moeten worden onderzocht.

De aspecten zijn:

1. Het eerste aspect kan beschreven worden als een gevoel van eigen plaats of plek. Hiermee hangen samen gevoelens van beschutting, bescherming, veiligheid, privacy en rust.
   Al te beschut kan echter overgaan in tè besloten, d.w.z. opgesloten, eng, benauw(en)d, wat een onveilig en angstig gevoel geeft. Te open is weer te onbeschut.
   Dit aspect heeft niet alleen een statische component (het verblijven op een vaste plek) maar ook een dynamische component. Dit hangt samen met de duidelijkheid en overzichtelijkheid van de lay-out van het gebied, met name zo duidelijk dat je het gevoel hebt niet te zullen verdwalen.
   Wordt deze duidelijkheid echter te extreem, dan werkt het weer negatief, omdat de activiteiten en bewegingen dan te geprogrammeerd worden en elk gevoel van vrijheid verdwijnt. Een te grote onduidelijkheid geeft de angst om direct te verdwalen.
2. Het tweede aspect kan omschreven worden als dat van de menselijke schaal, het kunnen aangaan van een relatie tussen het individu en het hem omringende landschap, het kunnen aangaan van een relatie met het landschap (natuurlijk of cultuurlijk) zonder verlies van eigen identiteit; d.w.z. dat de identiteit van het landschap niet tè groot of tè overweldigend of tè absorberend mag zijn maar ook niet afwezig, of onduidelijk. Kan deze relatie niet aangegaan worden dan heeft men een gevoel van eindeloosheid van het landschap, het gevoel verloren te lopen of zich verloren te voelen. (Dit gevoel van zich verloren te voelen kan zowel in een natuur- als in een cultuurlandschap optreden).
   Dit aspect hangt nauw samen met het eerste. Er treden grote individuele verschillen op tussen mensen ten aanzien van hun waardering van een bepaald landschap. Zo kan eenzelfde landschap gewaardeerd worden als: te open, niet zo open (= een negatief oordeel), niet zo gesloten (ook een negatief oordeel), niet zo open (als positief oordeel), niet zo gesloten (positief), te besloten, mooi open, mooi besloten, enz.
3. Het derde aspect heeft betrekking op zintuigelijke of sensitieve aspecten van de omgeving. Het zijn in eerste instantie die prikkels die appelleren aan de nabijheidszintuigen, met name de tastzin, maar

ook de reuk. Dit gaat samen met gevoelens van warmte, behagelijkheid. Deze prikkels worden als regel ervaren via activiteiten, bijvoorbeeld door warm zand woelen, pootje baden, zonnebaden. In het algemeen horen tot dit aspect de fysieke gemakken en ongemakken van de natuur. Bijvoorbeeld een lekker veerkrachtig pad van dennenaalden loopt fijn, frisse lucht, dennebossen ruiken lekker, koelte van het water als het warm is, gras lekker om te lopen, zon en schaduw.
Negatief (ongemakken): te winderig, geen schaduw, teveel naalden om te lopen, te drassig om te zitten, stank van vervuild water of veehouderijen, veel muggen, insecten, mieren.
Eveneens tot dit aspect zou men het gehoor kunnen rekenen, d.w.z. geluiden. Meestal is dit het luisteren naar vogels, het ruisen van bomen of het gekabbel van water.

4. Het vierde aspect betreft prikkeling van de afstandszintuigen, en dan vooral het oog. Dit betreft de visuele informatie-inhoud van het waargenomen beeld. Hierbij gaat het om de aanwezigheid van afwisseling of variatie, van ordening en structuur in landschappelijke elementen, vormen van bodem en bodemgebruik en ruimten.
De positieve beleving hierbij wordt genoemd: afwisselend, boeiend, veel variatie, goede verhoudingen, positieve contrasten (b.v. tussen voor- en achtergrond), relief, goede combinatie van elementen of kenmerken.
Negatief: eentonig, saai, weinig variatie, monotoon, niet afwisselend genoeg, teveel hetzelfde, te weinig genuanceerd, contrast te groot.
De genoemde eigenschappen kunnen van een verschillend abstractieniveau zijn. Het kan een variatie in concrete elementen zijn (begroeiing), in schaal (open versus gesloten) of abstract in verhoudingen en contrasten (verticale variatie, contrast huizen-bouwland).
Dit aspect kan ook anders geformuleerd worden, n.l. als een hoge of lage waarde van de eerste afgeleide van dingen in het landschap, dat wil zeggen veel of weinig verandering in de opeenvolging van:
- afzonderlijke elementen in een bos, bijvoorbeeld boomsoort, paden;
- eigenschappen van elementen, bijvoorbeeld stamdikte, kruinhoogte;
- relaties tussen elementen, bijvoorbeeld plantafstanden.

Een te hoge waarde van deze afgeleide zou dan als beeld geven: rommelig, druk; een te lage waarde geeft als beeld: eentonig, saai,

te symmetrisch, te recht toe recht aan, te regelmatig, te strak, te rechtlijnig.
(Als elementen zijn niet alleen concrete elementen te beschouwen, zoals bomen of huizen, maar ook ruimtes en relief). (Een te lage waarde van de eerste afgeleide ten aanzien van relief betekent bijvoorbeeld een te vlak landschap). Deze eerste afgeleide moet worden bepaald langs een bepaalde (één-dimensionale) route. De snelheid van voortbewegen bepaalt dan welke afgeleiden relevant zijn en welke niet.
Er treden ook "afgeleide" waarderingen op. Bijvoorbeeld: "er verandert niets, te statisch", "te symmetrisch, is onnatuurlijk", "te gecultiveerd", "machinaal aangelegd". Behalve een afgeleide in de ruimte kan men waarschijnlijk ook een afgeleide in tijd onderscheiden. Behalve een eerste afgeleide kan men ook nog een tweede afgeleide onderscheiden (verandering van verandering). Het is echter vooralsnog onduidelijk wat hiervan de betekenis is.

5. Het vijfde aspect heeft betrekking op de toegankelijkheid van het landschap, de bereikbaarheid van verschillende plekken, de mogelijkheid in het landschap door te dringen, de ontsluiting. In positieve zin gaat dit gepaard met een gevoel van uitnodigendheid, in negatieve zin van afweer en verbod.
Vooral negatief werken afzettingen, hekken en prikkeldraad, maar ook het te gecultiveerde parklandschap van foto D wekt associaties met bordjes verboden toegang. Meer natuurlijke belemmeringen - en hierin sluit het nauw aan bij het derde aspect - zijn woestheid, ruwheid, ruigheid, en de afwezigheid van paden. Zo lijken sommige landschappen mooi om langs te lopen maar niet erdoor. Ook ongelijkheid van de bodem, met takken en wortels op de grond maken het landschap ontoegankelijk, vooral voor oudere mensen.
6. Het zesde aspect betreft de mogelijkheid of de uitnodigendheid tot het verrichten van bepaalde activiteiten, om er iets te doen. Hierbij wordt dan nog vaak gedifferentieerd naar de groep voor wie het speciaal aantrekkelijk is om daar wat te doen, bijvoorbeeld fijn voor kinderen om te ravotten of te spelen, goed voor padvinders om een speurtocht te maken, goed voor jagers, vissers, ruiters en honden. Zeer veel activiteiten worden onderscheiden. Een lijst wordt achteraan toegevoegd (bijlage 4).

Negatief werkt dit aspect als er mogelijke bezwaren zijn om iets te doen. Dit kan zijn door de afwezigheid van voorzieningen, zoals paden, maar ook door een verwachte grote fysieke inspanning (waarin het aansluit bij het vorige aspect), en verwachte ongemakken (waarin het bij het derde aspect aansluit). Negatief werken verder een te grote geprogrammeerdheid van activiteiten ("Je bent gedwongen de paden aan de houden") en een te veelvuldig gebruik ("Teveel platgetrapt", "te druk", "te toeristisch").
Ook verwachte toekomstige geschiktheid speelt hierbij een rol ("Ideaal als ik ouder ben").

7. Het zevende aspect betreft het landschapsbeeld; wat in de Amerikaanse literatuur "Scenery" heet. Hieraan kunnen een aantal deelaspecten worden onderscheiden:
   - De totaalimpressie. (Natuurschoon, ongerepte natuur, polderlandschap, duinlandschap, boerenlandschap, oud hollands landschap, rustiek, landelijk; vaak vooraf gegaan door "typisch".....).
   - Verwachtingen ten aanzien van het totaal, elementen nodig ter completering van het totaal. (Hoort vee in, kun je kudde schapen tegenkomen, als het bos is moet het ook dichtbegroeid zijn).
   - Het abstractieniveau. Het beeld wordt gewaardeerd op verschillende abstractieniveaus: van zeer concreet, zoals mooie kleuren, mooie lichtval, tot meer abstract, zoals mooie ruimtevorming, mooie dieptewerking, mooie compositie, mooi perspectief.
   - Differentiatie naar jaargetijde. (Het seizoen komt er mooi in uit, alleen mooi in voor- of najaar, mooi als de hei bloeit, mooi als het korenveld uitgegroeid is).
   - De mate van verzorging en onderhoud (in aansluiting op het derde aspect), waarbij een slechte verzorging het beeld verstoort.
   - Zuiver esthetische criteria. (Mooi plaatje, schilderachtig, mooi om te schilderen).

   In negatieve zin wordt dit aspect beleefd als te alledaags, te bekend, het eigene gaat verloren - overal hetzelfde beeld, zit geen compositie in - rommelig beeld.
8. Het achtste aspect betreft ontdekkingsmogelijkheden, aanwezigheid van het nieuwe of onbekende. Naast wat er te zien is gaat het hier vooral om wat er niet te zien is maar gezien zou kunnen worden, de verrassingen die worden

gesuggereerd en de verwachtingen die worden gewekt. Dit geeft een gevoel van spanning en avontuur. Behalve het onbekende, wat niet wordt gezien, speelt ook de onbekendheid van wat wel wordt gezien een rol. Dit heeft een hoge informatiewaarde (zeldzaamheid). Bijvoorbeeld: zeldzame jeneverbessen, aparte beplanting, zie je niet zo vaak. Verwachtingen zijn bijvoorbeeld: hier groeien veldorchideeën, hier kun je cantharellen vinden, hier kun je de branding horen, altijd iets te vinden, het heuvelachtige geeft steeds verrassingen bij het wandelen, wat is er aan het einde van het pad, zou willen fietsen om gauw te weten wat er aan het eind van de bomen is, achter iedere bocht weer iets anders te zien.
Negatief werkt dit aspect in twee richtingen: als nulwaarde (niets te beleven, je moet teveel fietsen om iets te ontdekken) en als onnatuurlijke of onaangename verrassingen (gazon op droge Veluwe is onnatuurlijk, moeten geen slangen zijn, kan gevaarlijk zijn om alleen te wandelen).

9. Het negende aspect betreft de stemming of de sfeer van het landschap. Hieraan zijn vaak associaties verbonden en herinneringen, met name jeugdherinneringen. Ook dit aspect kan positief en negatief werken.
   Positief: rustgevende omgeving, geeft vrijheidsgevoel, vriendelijk, gemoedelijk, gezellig, idyllisch, intiem, knus, innig, gaat iets bijzonders van uit - iets van jeugd en leven, verwarmend, 't lijkt of je ver weg bent, geeft indruk er al eeuwen te zijn, echt als het vroeger was, romantisch, geeft heimwee naar vroegere tijden, noodt tot fantaseren, als een roman over oude adel, sprookjesachtig, chic, voornaam, statig, deftig, fijn om je voor te stellen hoe het is om daar te wonen, doet denken aan oertijd, bos spreekt over vroeger, kun je kikkers horen kwaken zoals in je jeugd.
   Negatief: somber, beklemmend, droefgeestig, triest, drukkend, naargeestig, kil, doods, levenloos, geen sfeer, nietszeggend, onpersoonlijk, hol, maakt me nerveus, associaties met oorlog en Vietnam, steriel, zand is vernietiging van de natuur, angstaanjagend, unheimlich.

10. Het tiende aspect betreft het nut van een landschap, zijn produktiviteit of utiliteit. Dit aspect wordt maar zelden genoemd. Hieronder vallen waarderingen zoals: Houdt de zee tegen, levert zuurstof en hout, boerderij levert verse eieren en kaas, deze grond voorziet ons van levensmiddelen.
Negatief: grond is nergens geschikt voor - geen nuttige grond, alleen een brandgang, meer gebruikslandschap voor boer - meer noodzakelijk dan mooi.
11. Het elfde aspect betreft het contrast tussen cultuur en natuur. Het gaat hierbij om de verhouding tussen deze twee, hun evenwicht. Positief wordt dit beleefd als harmonisch, een goede onderlinge afstemming of samenwerking (mooi contrast; stad en land ontmoeten elkaar (bouwlandbebouwing), mooie afwisseling). Meestal wordt dit aspect echter negatief ervaren, als een botsing tussen cultuur en natuur, als een verstoord evenwicht. Hierbij kan de verhouding als geheel scheef liggen doordat het gaat om een verhouding tussen twee beelden die elkaar niet verdragen. Het kan ook zijn dat er in het natuurlijke beeld een storend element voorkomt, als het ware een "Fremdkörper" dat negatieve gevoelens of associaties oproept, bijvoorbeeld prikkeldraad. Zelfs een positieve beleving kan negatief gefundeerd zijn, b.v. "fijn gevoel, de natuur heeft de overhand", of "fijn gevoel, je bent er weg uit de steenmassa".
Ligt de verhouding in zijn geheel scheef, dan uit zich dit als: "Te bewoond", "bewoonde wereld", "minder mooi, is al wat beschaving bij", "teveel cultuur", "kasteel bederft de natuur", "teveel verkeer", "er is nog iets van de stad te zien; als je er echt uit bent wil je dat niet, je voelt je dan niet zo vrij", "natuur verdrongen", "opdringende stad", "mooi landelijk met lelijke nieuwbouw", "combinatie flats-bouwland hoort niet bij elkaar", "contrast stad-platteland te sterk", combinatie oud-nieuw niet geslaagd", "stad detoneert in het landschap", "natuur geweld aangedaan", "geheel niet mooi, te verschillend". Omgekeerd kan ook de cultuur positief worden gewaardeerd, en eventueel de "natuur" negatief, bijvoorbeeld: huizen mooi, grond onvruchtbaar", "interessante architectuur", "voorbeeld van cultuur", "tuin mooi aangelegd, heel natuurlijk". Dit aspect kan worden uitgebreid tot ook de verhouding tussen twee cultuurvormen of tussen twee natuurvormen. Bijvoorbeeld: "Bij mooi oud dorpje

vreselijke nieuwbouw", en: "Het contrast tussen het oude en het nieuwe bos is te groot".

12. Het twaalfde aspect betreft de mate van onderhoud of verzorging van een landschap. Te veel verzorging geeft de indruk van overgecultiveerdheid, "te netjes", "te aangelegd". Te weinig verzorgd geeft een indruk van verwaarlozing, van rommel en troep. Bovendien maakt onverzorgdheid, b.v. door veel dode takken of omgewaaide bomen op de grond, een landschap ontoegankelijk (het vijfde aspect). Verder sluit dit aspect nauw aan bij het vorige, de verhouding, of het contrast, tussen natuur en cultuur.

Conclusie 9.

Aspecten die de waardering en de beleving van landschappen negatief beinvloeden zijn bijzondere gevallen van aspecten die de waardering en de beleving in het algemeen beinvloeden. Via protocolanalyse konden twaalf van deze aspecten worden gevonden. Hierbij bleek voor al deze aspecten te gelden dat zowel een te grote als een te geringe mate van aanwezigheid in een landschap leidde tot een negatieve waardering van dat landschap.

4.3.3. Verbanden tussen afhankelijke en onafhankelijke variabelen.

De vragenlijst bevatte 113 variabelen. Van al deze variabelen zijn de frequenties en de correlaties berekend. Terwille van een systematische analyse is het aantal variabelen echter gereduceerd tot 15. De criteria op grond waarvan deze 15 variabelen werden gekozen zullen in de verantwoording uiteengezet worden. Een tabel met de frequentieverdelingen en de correlatiematrix voor deze 15 variabelen is weergegeven in bijlage 2. De 15 variabelen werden onderscheiden in afhankelijke en onafhankelijke variabelen.

Verantwoording.

De afhankelijke variabelen.

Deze betreffen de waardering van de landschappen. Aangezien de waarderingen onderling zeer sterk bleken samen te hangen werden als afhankelijke variabelen niet alle tien de landschappen gekozen, maar twee natuurlijke landschappen en twee landschappen waar de natuurlijkheid in meer of mindere mate was aangetast, d.w.z. twee "gebruiks"landschappen. Voor de natuurlijke landschappen waren dit de foto's C en K, die gemiddeld een hoge waardering hadden gekregen. Voor de cultuurlandschappen waren dit de foto's A en F.

De onafhankelijke variabelen.

De vragenlijst bevatte meerdere vragen over de onderwerpen:

- Frequentie van bezoeken aan de Veluwe.
- Waargenomen veranderingen in het landschap van de Veluwe.
- Bekendheid met de landschappen op de foto's.
- Kennis van de vegetatie, in dit geval bomen.
- Kenmerken van het landschap waar men het grootste deel van zijn jeugd had doorgebracht.

De antwoorden op de vragen bleken per onderwerp sterk te intercorreleren. Daarom werd voor elk onderwerp telkens een "indicator"-vraag gekozen, behalve voor de bekendheid met het landschap. Hiervoor werd, in overeenstemming met de waardering, de bekendheid met de landschappen A, C, F en K genomen.
De vragen die beschouwd werden als onafhankelijke variabelen waren nu:

- Hoeveel weekends men gemiddeld per jaar naar buiten ging. (De vragen 10 en 11 uit de enquete)
- Hoeveel dagen men het afgelopen jaar op de Veluwe was geweest. (Vragen 20 en 21)
- Of men het idee had dat er op de Veluwe landschapsschoon verloren was gegaan. (Vraag 28)
- Opleiding. (Vraag 41)
- Bekendheid met de landschappen A, C, F en K. (Vraag 30)
- Kennis van de vegetatie. In dit geval het herkennen van de jeneverbessen op foto K. (Vraag 34)
- Aard van het landschap waar men het grootste deel van zijn jeugd had doorgebracht. Hiervan het kenmerk vlak of heuvelachtig. (Vraag 40)
- Leeftijd. (Vraag 45)

De afhankelijke vragen (de waardering) zijn genummerd van 9 t/m 12, de onafhankelijke van 1 t/m 8 en van 13 t/m 15, in de bovengenoemde volgorde.

Resultaten

1. De bekendheid met de landschappen A, C, F en K hingen sterk samen. Als men bekend was met het ene landschap, dan ook met de andere. Er lijkt meer sprake te zijn van een algemene landschappelijke bekendheid of onbekendheid dan van alleen bekendheid met speciale landschappen.

2. Voor de waardering gold hetzelfde, zoals reeds eerder is aangetoond. Er lijkt dus ook sprake te zijn van een algemene landschapswaardering.
3. De bekendheid met de landschappen hing sterk samen met de waardering ervan. Hoe bekender de landschappen waren, hoe hoger ze gewaardeerd werden. Dit gold niet alleen in het speciale geval (een grotere bekendheid met landschap C ging samen met een grotere waardering voor landschap C), maar ook in het algemeen (een grotere bekendheid met landschap C ging ook samen met een grotere waardering voor de landschappen F en K). Het gold alleen niet voor de waardering van landschap A. Een grotere bekendheid met de landschappen C, F en K ging niet samen met een grotere waardering voor landschap A.
4. Naarmate men bekender was met landschap K wist men vaker dat de bomen op deze foto jeneverbessen waren; of omgekeerd, kende men de begroeing van een landschap, dan was dat landschap ook bekender. Dit gold niet in het algemeen. Kennis van jeneverbessen betekende niet dat men dan ook bekender was met de landschappen A, C en F. Er was dus sprake van een gerichte kennis, gekoppeld aan een gerichte bekendheid.
5. Meer kennis van de begroeing in landschap K ging samen met een hogere waardering voor dat landschap. Men waardeerde het landschap K hoger als men wist dat de bomen jeneverbessen waren. Bekendheid met de begroeing in landschap K ging echter niet samen met een hogere waardering van de andere landschappen. Meer kennis leidde dus niet tot een hogere waardering van landschappen in het algemeen, echter wel in het speciale geval. Bekendheid met jeneverbessen leidde niet tot een hogere waardering van een landschap met beuken, maar wel tot een hogere waardering van een landschap met jemeverbessen.
6. Jongere mensen gingen vaker in het weekend naar buiten dan ouderen. Uit de protocolanalyse bleek dat oudere mensen in het algemeen meer opzagen tegen ongemakken in het landschap, terwijl deze voor jongere mensen juist vaak een uitdaging vormden. In het algemeen werden aspecten als ontoegankelijkheid, onbegaanbaarheid en onbeschutheid vaker door oudere mensen genoemd.
7. Mensen met een hogere opleiding gingen vaker in het weekend naar buiten dan mensen met een lagere opleiding, en waren (daardoor?) ook bekender met de landschappen.

Conclusie 10.

Er bestond geen verband tussen de kennis en opleiding die iemand had en zijn waardering van het landschap. Meer kennis of opleiding leidde niet tot een hogere waardering van het landschap. Dit gold wel in het algemeen, echter niet in speciale gevallen. Gerichte of specifieke kennis van een landschap, of van de begroeing erin, leidde wel tot een hogere waardering van dat speciale landschap; het gaf echter geen hogere waardering van andere landschappen, ook al behoorden deze tot hetzelfde "waarderingstype". Bekendheid met jeneverbessen leidde niet tot een hogere waardering van een natuurlijk landschap met beuken, maar wel tot een hogere waardering van een natuurlijk landschap met jeneverbessen. Kennis voegt dus een extra dimensie toe aan de waardering en de beleving, specifiek voor het object van kennis.

Conclusie 11.

Leeftijdsverschillen kunnen een rol spelen in de waardering en de beleving van landschappen. Het bleek dat oudere mensen vaak sneller opzien tegen verwachte ongemakken in een landschap, zoals onbegaanbaarheid, onverzorgdheid, onbeschutheid. Aan de andere kant bleken deze zelfde factoren het landschap voor jonge mensen vaak juist aantrekkelijker te maken. Jonge mensen zullen dus ook vaak andere landschappen opzoeken dan ouderen.

Conclusie 12.

Hoe bekender een landschap voor de ondervraagde was, of leek te zijn, hoe hoger het gewaardeerd werd. Uit de frequentietellingen bleek ook dat van de mensen die in hun vrije tijd wel eens naar buiten gaan 88% steeds weer naar een vast plaats gaat.

4.3.4. Invloed van de te verrichten activiteit op de waardering.

De ene helft van de mensen werd gevraagd: Wilt u van dit landschap dat u op de foto ziet aangeven hoe aantrekkelijk het u lijkt om b.v. een wandeling of een fietstocht te maken, dus langs te gaan ? Voor de andere helft luidde deze vraag: Wilt u van elk landschap dat u op de foto ziet aangeven hoe aantrekkelijk het u lijkt om er een poosje te vertoeven, b.v. om te picknicken of gewoon wat te zitten ? De mate van aantrekkelijkheid werd aangegeven met een cijfer tussen 1, zeer onaantrekkelijk, en 10, zeer aantrekkelijk. De gemiddelde waarderingen voor de tien foto's waren als volgt:

Tabel 5

Gemiddelde waarderingscijfers gegeven aan de 10 foto's door de twee groepen 'vertoeven' en 'langsgaan'.

Foto	Vertoeven	Langsgaan
A	3,90	4,14
B	7,28	7,52
C	7,82	7,73
D	7,31	7,57
E	7,49	7,69
F	6,64	6,88
G	7,28	7,70
H	6,49	6,86
J	7,36	7,55
K	7,51	7,62

Voor bijna alle foto's, behalve voor foto C, lag de waardering voor langsgaan hoger dan voor vertoeven.

Vervolgens werd deze splitsing naar activiteit ook uitgevoerd voor de in de vorige paragraaf genoemde 15 variabelen. Beide groepen werden vergeleken op verbanden tussen afhankelijke (de waardering betreffende) en onafhankelijke variabelen. Het bestaan van verbanden werd nagegaan met een chi-kwadraat toets. Deze toetsen zijn vermeld in bijlage 3.

Resultaten

1. Mensen die vaak in het weekend naar buiten gingen waardeerden de landschappen C en K hoger om in te verblijven dan mensen die weinig naar buiten gingen. Dit verband bestond niet voor langsgaan. Mensen die het weekend vaak naar buiten gingen waardeerden de landschappen C en K niet hoger om langs te komen dan mensen die weinig naar buiten gingen. De landschappen C en K zijn dus meer verblijfslandschappen.
2. Mensen die bekend waren met landschap F waardeerden dit landschap hoger om langs te komen dan mensen die dit type landschap niet kenden. Dit gold niet voor verblijvers. Mensen die bekend waren met landschap F waardeerden dit landschap niet hoger om in te verblijven dan mensen die dit landschap niet kenden. Landschap F zou dan meer een landschap zijn om langs te komen.
3. Oudere mensen waardeerden de landschappen A en F hoger om langs te komen dan jongeren. Dit gold niet voor verblijven. Er was geen leeftijdsverschil in de waardering van de landschappen

A en F om in te verblijven.

Conclusie 13.

De gerichtheid van een persoon, via zijn voorgenomen activiteit, beinvloedde zijn waardering van het landschap. Een ander gebruik leidde tot een andere waardering. Zo werden bijna alle landschappen hoger gewaardeerd om langs te komen dan om te verblijven. Kennelijk stelt ergens verblijven hogere eisen aan het landschap ter plaatse dan erlangs komen. De voorgenomen activiteit vormt dus een referentiekader voor de waardering.
Hoewel negen van de tien landschappen hoger gewaardeerd werden om langs te komen dan om te verblijven, was het verschil in waardering niet voor alle landschappen even groot. Ook uit de correlaties en de protocolanalyse bleek dat sommige landschappen zich beter lenen om langs te komen, terwijl andere meer typisch verblijfslandschappen zijn. In het algemeen leenden de natuurlijke landschappen zich beter om in te verblijven, terwijl cultuurlandschappen meer geprefereerd werden om langs te komen, vooral door oudere mensen.

4.3.5. Resultaten met betrekking tot de hypothesen.

De hypothesen luidden:

Hypothese 1. De waarneming en de waardering van landschappen spelen zich af op drie niveaus, of schalen: op micro-, meso- en macroniveau.

Resultaten:

- Op de foto's werden eigenschappen waargenomen die niet karteerbaar waren op schaal 1:100.000 omdat ze òf te tijdelijk òf te gedetailleerd waren. Dit waren dan eigenschappen die tot de onmiddellijke omgeving behoorden. (Zie par. 4.2.1.)
- Waarneming en waardering bleken sterk verweven. (Par. 4.3.1.)
- In de beschrijvingen van wat werd waargenomen werd soms onderscheid gemaakt tussen dichtbij en veraf, tussen voorgrond en achtergrond. (Par. 4.3.1.)

Conclusie 14.

De waarneming, en misschien ook de waardering, lijkt zich af te spelen op twee niveaus, dichtbij en veraf, op een gedetailleerde schaal (voorgrond) en op een globale schaal (achtergrond). Voor een onderscheid in drie niveaus werden geen aanwijzingen gevonden.

Hypothese 2. De motivatie voor een bezoek aan de Veluwe, of in het algemeen om een dagje naar buiten te gaan, zal deels voortkomen uit overwegingen van nabijheid e.d. en deels uit overwegingen die meer het landschap zelf centraal stellen, zoals het genieten van de natuur.

Resultaten:
Uit de frequentietellingen bleken als motieven om een dagje naar buiten te gaan te worden opgegeven:

- Om in de natuur te zijn. (29,7%)
- Omdat het er landelijk is. (6%)
- Om de gezelligheid. (5,3%)
- Omdat je er goed kunt .... (verrichten van een activiteit). (9,6%), met name wandelen. (4,3%)
- Omdat het dichtbij is. (9,7%)
- Omdat familie of kennissen er ook heengaan. (5,8%)
- Andere redenen (21,7%), waarbij: familiebezoek of bezoek aan vrienden of kennissen (5,7%); om te kamperen of omdat de caravan er staat (2,6%); geen of weinig verkeer (1,4%); ik ben er opgegroeid, ik kom er vandaan (1,3%); zuivere lucht (1%).

Conclusie 15.
Er bleken meerdere motieven te bestaan om een dagje naar buiten te gaan. Dit waren b.v. sociale overwegingen (omdat het er gezellig is), opportuniteitsoverwegingen (omdat het dichtbij is), om er iets te doen (verrichten van een activiteit) en overwegingen die samenhingen met de mogelijkheid van landschapsbeleving (om in de natuur te zijn, omdat het er landelijk is). Landschapsbeleving is het sterkste enkelvoudige motief. In hoeverre verschillende overwegingen tegelijk een rol kunnen spelen is niet bekend.

4.3.6. Voorkeur voor padenpatroon bij het wandelen.

De vragen 36 en 37 van de enquete luidden: Paden in een bos kunnen heel verschillend lopen. Sommige bossen hebben kronkelpaden terwijl in andere bossen de paden kaarsrecht lopen. Hier ziet u drie voorbeelden hoe paden in een bos kunnen lopen. (Zie kaart 8 van bijlage 6). Als u een wandeling door een bos zou maken, waar zou u dat het liefst doen, in een bos met kronkelpaden, zoals in type G is aangegeven, in een bos met paden zoals in type H is aangegeven (onregelmatig hoekig), of in een bos met paden zoals in type I is te zien (regelmatig hoekig). En in welk bos zou u het minst graag willen wandelen ?

83,6% van de ondervraagden wandelde het liefst in een bos met kronkelpaden. 88,2% zou het minst graag willen wandelen in een bos met een regelmatig hoekig padenpatroon (type I).

Hierbij moeten echter een aantal opmerkingen worden gemaakt.

De reacties van de mensen waren gebaseerd op drie sterk geabstraheerde en gesimplificeerde beelden van padenpatronen, want:

- Er werd alleen een aantal plattegronden getoond met lijnen in een grillig of rechthoekig verloop. De mensen moesten zich voorstellen dat dit paden waren.
- Op de plattegronden was nergens bos ingevuld, dat moesten de mensen er bij denken.
- Het is sterk de vraag of mensen zich wel een beeld kunnen vormen van een patroon van paden tijdens een wandeling door een bos, waar men van alle landschappen de minste overzicht heeft. Het is de vraag of dat niet een te groot beroep doet op het voorstellingsvermogen van de mensen.

Dat rechte paden niet zo algemeen veroordeeld werden als het percentage van 88,2 doet vermoeden blijkt uit de waardering van foto G, een recht pad tussen een jonge dennenaanplant. Het gemiddelde waarderingscijfer voor deze foto was 7,52 , op drie na de hoogste waardering (zie tabel 2). De conclusie lijkt derhalve gerechtvaardigd dat de gevolgde methode om voorkeur voor een padenpatroon vast te stellen misleidend is en waarschijnlijk een onjuist beeld geeft. Aan de bovengenoemde percentages mogen daarom geen verdere consequenties worden verbonden.

(Het is natuurlijk niet geoorloofd het pad op foto G als aparte factor in de waardering naar voren te halen. De waardering was gebaseerd op het hele beeld van foto G, met daarbij nog aspecten zoals: "Lekker om in de schaduw langs de rand van het pad te zitten", "Ben benieuwd waar dat pad naar toe gaat" (=verrassingswaarde), het zonnige weer, zon-schaduwwerking, enz. Een meer gerechtvaardigde conclusie lijkt derhalve te zijn dat paden niet los van hun omgeving beoordeeld worden).

5. Evaluatie van de resultaten en de conclusies.

1. De twaalf gevonden waarderings- en belevingsaspecten lijken een belangrijke rol te spelen in de beeldkwaliteit van het landschap, zij het dat 'landschap' hierbij voornamelijk beperkt is tot natuurlijke landschappen. Het is moeilijk bij deze aspecten een onderscheid te maken tussen de waardering en de beleving, mede ook omdat in de psychologie een duidelijke definitie van deze begrippen ontbreekt, evenals een theoretisch kader waarin ze geplaatst kunnen worden. Een aantal van de gevonden aspecten appelleren echter duidelijk aan diepere lagen van het bewustzijn dan andere. Wordt de beleving gekoppeld gezien aan de diepere lagen, dan zouden belevingsaspecten kunnen zijn: een gevoel van eigen plaats, een menselijke schaal, sensitieve en sensuele gewaarwordingen, het appelleren van een landschap aan bepaalde behoeften of drijfveren zoals de zucht naar avontuur en tenslotte de sfeer van het landschap. Waarderingsaspecten, corresponderend met meer bewuste lagen, zouden dan zijn: visuele afwisseling, begaanbaarheid, mogelijkheden tot het verrichten van activiteiten, utiliteit en verzorging. De aesthetische kwaliteit van het landschap zou een tussenpositie kunnen innemen. Een andere vraag is of het wel juist is uit te gaan van een tweedeling tussen waardering en beleving. Misschien gaat het meer om een continue schaal, lopend van bewust naar onbewust. Aan de bewuste kant zouden dan sommige referentiekaders staan, zoals instelling (set), verwachting of voorgenomen activiteit (zie conclusies 6 en 7). Aan de onbewuste kant zouden verschijnselen staan als archetypen en inhouden uit het collectieve onbewuste.
Benadrukt moet worden dat alle aspecten, of ze nu de waardering of de beleving betreffen, en hoewel ze alle psychisch van aard zijn, uiteindelijk toch allemaal gebaseerd zijn, en dus te herleiden zijn, tot concrete landschappelijke kenmerken, zij het dat deze herleiding noch volledig, noch eenduidig, noch eenvoudig te maken is. Zo kan een indruk van ontoegankelijkheid op veel manieren worden gewekt, b.v. door afgewaaide takken op de grond, door mul zand, door hei of andere lage begroeing of door sterke aanwezigheid van microrelief. Ook de suggestie van avontuur kan op veel manieren gewekt worden, b.v. door verspreide lage begroeing in een heidelandschap, door relief of door een dichte begroeing met doorkijkjes. De gevonden waarderings- en belevingsaspecten

zijn dus niet specifiek voor bepaalde landschappen. Ook zijn ze niet altijd onafhankelijk, ze kunnen eenzelfde oorzaak hebben. Zo maakten dode takken op de grond een landschap zowel onverzorgd als ontoegankelijk.

2. Er bleken verschillende factoren te zijn die het referentiekader voor de waarneming en de waardering bepaalden; ofwel er was sprake van meerdere referentiekaders. Hierbij vertoonde elk kader zijn eigen dynamiek. Statische kaders kunnen b.v. gevormd worden door karaktereigenschappen en jeugdherinneringen. De kaders gevormd door woon- en familieomstandigheden, kennis en leeftijdsgroep, zijn enigszins veranderlijk, terwijl de kaders gevormd door instelling en verwachtingen, voorgenomen activiteiten en landschappelijke voorervaring sterk veranderlijk zullen zijn.

3. In de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen bleken vaak verschillende aspecten een rol te spelen, eventueel nog op verschillende niveaus van bewustzijn. Van deze aspecten is niet bekend hoe zwaar ze wegen, afzonderlijk en in combinatie, hoe ze samenhangen, wat hun relaties zijn, hoe ze elkaar kunnen versterken, opheffen of compenseren, enz. Alvorens overgegaan kan worden tot het opstellen van waarnemings-, waarderings- en/of belevingskaarten van het landschap zullen deze aspecten en de dynamiek van hun interactie eerst vastgesteld moeten worden.

4. De schaal waarop de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen zich afspelen blijkt te variëren. Bovendien blijken er elementen in mee te spelen die niet te karteren zijn, zoals lichteffecten, luchten en stemmingsaspecten, eventueel ook kleuren. Dan zijn er elementen die slechts op een zeer gedetailleerde schaal weergegeven kunnen worden, zoals afgewaaide takken, een scheefstaand hek en kroos in een sloot; maar er zijn ook elementen die nog op een schaal 1:500.000 weergegeven kunnen worden, zoals bossen, heuvels of de mate van openheid van het landschap. Elke weergave van een landschap voor de waarneming, de waardering of de beleving op één kaartschaal zal daarom gebrekkig zijn, althans beperkingen inhouden. Bovendien bleken de waarneming, de waardering en de beleving onderling sterk verweven te zijn. Het uitvoeren van een visuele kartering en het opstellen van een typologie van het landschap die uitgaat van slechts een van deze drie processen zal moeten proberen de invloed van de andere twee eerst meetbaar te maken.

5. Hoewel in de startnota de Veluwe een probleemgebied genoemd werd komt de specifieke Veluwe problematiek niet tot uitdrukking in de tien fotos. Deze problematiek komt voort uit overgebruik en overoccupatie van het Veluwe-massief door wegen, recreatie, verstedelijking, bio-industrie, e.d. Slechts één foto geeft verstedelijking weer, maar in het algemeen representeren de onderzochte 44 kenmerken van het Veluwe landschap, genoemd in bijlage 1, geen storende elementen. Ook geven deze 44 alleen statische kenmerken weer, er zijn geen functie- of proceskenmerken opgenomen. Dit kan bedenkingen geven. Niet omdat er alleen statische kenmerken gekarteerd zijn, maar omdat de statische kenmerken losgekoppeld zijn van de dynamische kenmerken die eraan ten grondslag liggen. Negen van de tien foto's bleken in één waarderingstype te vallen en één foto in een ander waarderingstype. Deze ene foto was juist de foto met de verstedelijking (foto A). De conclusie lijkt derhalve gerechtvaardigd dat wanneer de foto's representatief geweest waren voor de Veluwe problematiek, wanneer ze meer de onderliggende dynamiek hadden weergegeven in plaats van een beperkte selectie van uiterlijke verschijningsvormen van natuurlijke landschappen, er een heel andere waarderingstypologie verkregen zou zijn. De waardering had nu vrijwel uitsluitend betrekking op de beeldkwaliteit van geisoleerde stukken natuurlijke landschappen.
Een duidelijke beperking van het onderzoek is dan ook dat het nu veel te weinig in een planningskader ingepast kan worden. Er komen ook weinig duidelijke richtlijnen voor het beleid uit.
De vraag is zelfs of je, door een keuze van alleen statische kenmerken, niet al bij voorbaat uitgaat van een conserverend beleid, juist omdat de dynamische of veranderingsaspecten niet in het onderzoek zijn opgenomen; dus of het onderzoek nog wel aansluit op de probleemstelling, die juist op de specifieke functies van de Veluwe gericht was.

6. In de probleemstelling van de Recreatiegemeenschap Veluwe was sprake van "specifieke functies van het Veluwe-massief". In de probleemstelling van de afdeling Openlucht Recreatie van het Ministerie van CRM van "het landschap van de Veluwe". Uit de protocolanalyse bleek echter dat mensen slechts zelden beseften dat de foto's Veluwe landschappen weergaven. Dit bleek uit de antwoorden op de vraag hoe bekend men de landschappen vond (vraag 30 van de enquete). In het algemeen zocht men in de directe omgeving van de woonplaats, of in de herinnering, naar landschappen die het meest leken op de landschappen van de foto's. In hoeverre men daarin slaagde bepaalde dan de mate van bekendheid.

De waardering van de foto's is dus niet gebaseerd op de Veluwe-specificiteit van de landschappen, of de landelijke kenmerken, maar vooral op de vermeende mate van bekendheid.
Bovendien was het grootste deel van de ondervraagden alleen beschouwer van de landschappen, en geen gebruiker. Slechts 4,8% van de ondervraagden woonde op het Veluwe-massief, waarbij nog niet gezegd is dat elke bewoner ook een gebruiker van het landschap is.
De generaliseerbaarheid van de conclusies naar de specifieke Veluwe situatie lijkt derhalve gering, nog afgezien van het probleem van de generaliseerbaarheid van uitkomsten gebaseerd op de beoordeling van foto's naar beoordelingen van de werkelijkheid.

7. De waarneming is hier bestudeerd als een eenmalige beschouwing van een aantal foto's. Echter, waar gewerkt werd met een serie foto's, waar geprobeerd werd zoiets als een landschappelijke voorervaring op te bouwen, werd onmiddellijk duidelijk dat waarneming een proces is dat tot stand komt via een actieve wisselwerking met de omgeving. Dit proceskarakter van de waarneming, en het interactieve karakter ervan, zetten wel vraagtekens bij de mogelijkheid een eenmalige visuele kartering voor de waarneming te maken.

8. De vraag is nog steeds niet beantwoord wat nu eigenlijk kenmerken van het landschap voor de waarneming zijn. Wil de gevonden 68% overeenkomst tussen kartering en waarneming zeggen dat men inderdaad 2/3 van alle waarnemingskenmerken te pakken had (en 1/3 deel gemist), of had men alle waarnemingskenmerken te pakken, maar alleen voor 2/3 deel? M.a.w., zijn de losse, afgehakte stukjes landschap zoals onderscheiden in de kartering eigenlijk wel kenmerken van het landschap zoals waargenomen door mensen. Uit de verwevenheid van waarneming en waardering zou men kunnen afleiden dat de beschouwing van een landschap eerder holistisch dan analy-tisch is, en aan de werkzaamheid van de referentie-kaders dat de betekenis, die aan landschappelijke kenmerken wordt toegekend, afhankelijk is van de optiek, of de gerichtheid van waaruit men het landschap beschouwt. Zolang deze vraag niet beantwoord is is er geen toets om vast te stellen of de keuze van de 44 kenmerken of de 88 typen met betrekking tot de waarneming juist is, temeer omdat de kenmerken en typen evenmin duidelijk gekoppeld zijn aan functies of veranderingsprocessen die op de Veluwe plaatsvinden.

9. De waarneming en de waardering van het beeldkarakter van landschappen werd in dit onderzoek bepaald aan de hand van foto's. Amerikaans en duits onderzoek heeft aangetoond dat voor een algemene waardering op aantrekkelijkheid van het beeldkarakter van landschappen foto's een betrouwbare weergave van het actuele landschap vormen. Dit geldt beslist niet voor een bepaling van de integrale beleving van landschappen via alle zintuigen; daarvoor zijn foto's beslist onvoldoende. Aangezien het in dit onderzoek echter juist ging om een algemene waardering van het beeldkarakter werd het gebruik van foto's niet als een beperking gezien. (Literatuur o.a.: R.E. Coughlin & K.A. Goldstein, The extent of agreement among observers on environmental attractiveness. RSRI Discussion Paper Series: no. 37, 1970. En W. Nohl, Eindrucksqualitäten in realen und simulierten Grünanlagen. Landschaft + Stadt 4, 1974).

Het onderzoek heeft aangetoond dat er nog een aantal manco's in de kennis omtrent de waarneming en de waardering van de landschappelijke omgeving bestaan. Er kunnen nu een aantal suggesties voor verder onderzoek worden gedaan. Dit gebeurt in hoofdstuk 6. Hoewel het op grond van de resultaten van dit onderzoek moeilijk is, zijn er toch wel enige aanbevelingen ten aanzien van het beheer van de Veluwe te formuleren. Dit zal gebeuren in hoofdstuk 7, beleidsimplicaties. Misschien zou men beter kunnen spreken van onderzoeksbeleid (hfd. 6) en beheersbeleid (hfd. 7). Deze twee beleidsaspecten, onderzoek en beheer, zijn nauw verbonden.

6. SUGGESTIES VOOR VERDER ONDERZOEK

Verder onderzoek zou moeten plaatsvinden naar:

1. Het proces van waarneming.
   1.1. De invloed van referentiekaders op het waarnemingsproces. Dit zijn b.v. herinneringen, associaties, verwachtingen, kennis, voorervaring, activiteiten.
   1.2. De dynamiek van deze referentiekaders.
   1.3. De verwevenheid van waarneming, waardering en beleving en de relatieve invloed van elk in het totale waarnemingsproces.
   1.4. Mogelijkheden voor het opstellen van een typologie van landschappen voor de waarneming en het maken van een "waarnemingskaart".

2. De processen van waardering en beleving van landschappen.
   2.1. De aard van deze processen, hun wisselwerking en verwevenheid.
   2.2. Externe en interne omstandigheden die de waardering en de beleving beinvloeden; hun aard en onderlinge samenhang.
   2.3. Mogelijkheden voor het opstellen van een typologie van landschappen voor de waardering en/of de beleving en het maken van een "belevingskaart".

3. De verbanden die er bestaan tussen de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen enerzijds, en de objectieve landschappelijke kenmerken anderzijds, naar aard, compositie en functie.

4. De rol die leeftijdsverschillen spelen in:
   4.1. De waarneming, waardering en beleving van landschappen.
   4.2. Het recreatieve activiteitspatroon.

5. Methodologisch onderzoek.
   Het ontwikkelen van een methode om inzicht te krijgen in de processen van waarneming,waardering en beleving van landschappen, kwalitatief en kwantitatief.

6. Onderzoek naar de rol van veranderingsprocessen in de waarneming en de waardering van landschappen, naar de samenhang tussen beeldkwaliteiten en onderliggende dynamische factoren.

7. Onderzoek naar de generaliseerbaarheid van resultaten met foto-onderzoek over de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen naar de waarneming, enz. van actuele landschappen.

8. Vaststellen van de kriteria die de beeldkwaliteit van een landschap bepalen, zowel van cultuurlandschappen als van meer natuurlijke landschappen. Onderzoek naar de factoren die de beeldkwaliteit verhogen of aantasten. (Voor een deel reeds genoemd in de conclusies 8 en 9).

9. Onderzoek naar de oorzaken en achtergronden van het onbehagen over het verdwijnen van landschapsschoon in Nederland. Is het ongenoegen over recente ontwikkelingen in het landschap een projectie van een algemeen onbehagen dat zich ook uit in andere levenssferen, zoals werk en de werk-vrije tijd-balans, of heeft het een directe oorzaak ? In hoeverre is het opgedrongen door beinvloeding van buitenaf ? Welke behoeften hebben mensen en waaraan wordt tekort gedaan ?

10. Onderzoek naar de waarneming, de waardering en de beleving van landschappen bij een groep mensen die een landschap zeer genuanceerd waarnemen. (Gezien het resultaat dat er tussen negen van de tien landschappen nauwelijks gedifferentieerd werd in de waardering).

11. Onderzoek naar de rol van landschapsdifferentiatie, locaal en regionaal, op de waardering en de beleving. Hiermee hangt samen de vraag of men kan komen tot een optimale opbouw van een groot landschappelijk gebied op grond van een bepaalde compositie van de deellandschappen. Dit betreft zowel de variatie in beeldkwaliteiten, b.v. contrastwerkingen, als in functies, met name de rol van agrarische landschappen daarin.

7. BELEIDSIMPLICATIES

Hoewel zwak gefundeerd bieden de onderzoekresultaten een aantal suggesties voor het beleid ten aanzien van het beheer van de Veluwe.

1. De centrale doelstelling van het onderzoek luidde:

   - Hoe moet het landschap van de Veluwe worden ontwikkeld en beheerd opdat dit voor mensen een optimale recreatieve voldoening geeft ?

Hierbij zijn twee aspecten te onderscheiden, die overigens sterk verweven zijn:

   - De landschappelijke kwaliteiten van de Veluwe, met name de beeldkwaliteit.
   - De mogelijke recreatieve activiteiten van bezoekers, en factoren die deze activiteiten stimuleren of belemmeren.

Maatregelen gericht op de ontwikkeling en het behoud van op de Veluwe aanwezige landschappelijke kwaliteiten betreffen ook het landschapsbeeld. Dit kunnen maatregelen zijn die ontwikkelingen stimuleren die de beeldkwaliteit verhogen, of maatregelen die ontwikkelingen tegengaan of minimaliseren die de beeldkwaliteit aantasten. Factoren die de beeldkwaliteit verhogen betreffen in de eerste plaats de mate van natuurlijkheid en ongereptheid van het landschap. Maatregelen die de mate van natuurlijkheid zo min mogelijk aantasten zijn b.v. het combineren in plaats van scheiden van een productieve en een recreatieve functie, zoals nu in producriebossen gebeurt. De beeldkwaliteit van natuurlijke landschappen bleek sterk te worden aangetast door dominerende artificiële elementen, zoals wegen en kampeerterreinen. Door meer aandacht te besteden aan ontwerp en inrichting zouden storende effecten verminderd kunnen worden.

Maatregelen ter bevordering van de recreatieve voldoening, door het stimuleren van mogelijke activiteiten, zouden vooral gericht moeten zijn op het verminderen of wegnemen van gevoelens van onvrijheid die men in natuurlijke landschappen kan hebben. Uit het onderzoek kwamen twee aspecten van het landschap naar voren die gevoelens van onvrijheid bleken te wekken:

   - De aanwezigheid van barrières, in de vorm van bebouwing, occupatie, aanwezigheid van hekken, afzettingen en bordjes verboden toegang.

- Een te grote mate van voorgeprogrammeerdheid van handelingen, b.v. door het aanleggen van voorzieningen als afgezette paden, trimbanen, e.d. Leeftijdsverschillen spelen hierbij echter een rol.

Beide aspecten komen erop neer dat er thans een te grote mate van planning en inrichting voor de recreatie in natuurlijke landschappen zou plaatsvinden. Er lijkt sprake te zijn van een algemeen onbehagen hieromtrent. Men vond algemeen dat er minder gepland moest worden, dat het maar eens uit moest zijn met al die ingrepen in de natuur en dat men meer aan de natuur zelf moet overlaten. (De mogelijkheid tot natuur- en landschapsbeleving vormde een van de belangrijkste motieven om naar buiten te gaan).

2. De kriteria die de kwaliteit van het landschapsbeeld bepalen liggen vaak op een zeer gedetailleerd niveau en betreffen details van het landschap. Dit betekent dat maatregelen voor de ontwikkeling en het behoud van de op de Veluwe aanwezige landschappelijke kwaliteiten vaak moeilijk gepland kunnen worden op een schaal 1:100.000.

3. De landschappelijke voorervaring speelt een belangrijke rol in de waarneming en de waardering van landschappen. Dit betekent dat bij de planning niet alleen uitgegaan kan worden van afzonderlijke en geisoleerde landschappen, of landschapstypen, maar dat de gehele landschappelijke samenhang belangrijk is, mèt alle overgangen tussen landschappelijke eenheden. Dit pleit ervoor grotere landschappelijke gebieden zoveel mogelijk in hun geheel te bewaren en versnippering tegen te gaan.

4. Op grond van deze onderzoekresultaten lijkt het niet nodig in de toekomst nog veel energie te besteden aan pogingen om verschillende soorten natuurlijke landschappen te onderscheiden. Er leek sprake te zijn van een vrij globale en algemene waardering en beleving waar het natuurlijke landschappen betrof, eerder dan dat de beleving gekoppeld zou zijn aan specifieke landschappen of landschapskenmerken. Uiteenlopende soorten landschappen bleken dezelfde mate van recreatieve voldoening te kunnen geven, zowel naar beeldkwaliteit als naar mogelijke activiteiten. Hierbij is het echter wel de vraag waarop men zijn beleid baseert, op een groep die ongenuanceerd waarneemt en waardeert, of juist niet. In het algemeen lijkt het zinvol te zorgen dat er gebieden zijn waar bepaalde sterk genuanceerde belevingsmogelijkheden zijn gegarandeerd, ook al gaat men er niet zelf naar toe.

5. Het lijkt zinvol in de planning ten aanzien vande ontwikkeling en het beheer van de Veluwe rekening te houden met:

   - Verschillende leeftijdsgroepen. Oudere mensen vertoonden vaak een ander waarderingspatroon en een ander activiteitspatroon dan jongere mensen.
   - De relatie tussen het soort landschap en het soort activiteit. Voor verschillende activiteiten werden vaak verschillende soorten landschappen gekozen. Zo werd er een onderscheid gemaakt tussen verblijfslandschappen en landschappen om langs te komen.

6. Een van de kriteria die de beeldkwaliteit verhogen bleek te zijn de visuele afwisseling in het landschap. Bij het inrichten van recreatie-terreinen of natuurgebieden zou deze afwisseling gerealiseerd kunnen worden door variatie aan te brengen in aanplant, door te werken met variërende omlooptijden, e.d.

7. 88% van de mensen die in hun vrije tijd wel eens naar buiten gaan bleken naar een vaste plaats te gaan. Bekendheid met het landschap bleek een dominerende factor in de waardering ervan. Consequenties hiervan dienen overwogen te worden. Wil men b.v. een grotere spreiding van recreatieverkeer, dan moet informatie en voorlichting gegeven worden over tot nu toe onbekende en weinig bezochte plaatsen. Wil men daarentegen concentratiepunten voor het toerisme vormen, dan moet van deze punten de beeldkwaliteit zo hoog mogelijk gemaakt worden, de mogelijkheden tot recreatieve activiteiten maximaal, terwijl ze ook bekend gemaakt moeten worden.

8. Naast algemene informatie over landschappen heeft het zin gerichte voorlichting te geven, d.w.z. specifieke informatie over een bepaald landschap, b.v. over de begroeing ter plaatse, over de ontstaansgeschiedenis of cultuur-historische aspecten. Deze voorlichting moet liefst ter plaatse worden gegeven.

BIJLAGE 1

Rubriek	Termen
ontsluiting	1. pad, weg, wandel/fietspad
begroeiing	2. begroeiing, vegetatie 3. bos, bomen, bebossing 4. struiken, heesters 5. park(achtig), tuin 6. hei(de), heideveld 7. dichtgegroeid, opslag 8. hoog/oud bos (bomen) 9. laag/jong bos (bomen) 10. loofbomen, -bos, -hout 11. naaldbomen, -bos, -hout, coniferen 12. berken(bos) 13. beuken(bos) 14. dennen(bos) 15. sparren(bos) 16. jeneverbessen(bos)
bebouwing	17. bebouwing, gebouwen 18. plaats, stad, dorp 19. huizen, laagbouw, woningen 20. flats, hoogbouw 21. kasteel, landhuis, slot
landbouw	22. agrarisch, landbouw, landelijk 23. bouwland, akker, geploegd 24. wei(land), gras(land/veld) 25. kavels, percelen 26. boerderij, schuur
reliëf en grond	27. vlak(te) 28. dal 29. helling, glooiing 30. heuvels, heuvelachtig, steil 31. heuveltjes, bobbels 32. (stuif)duinen, stuifzand, zandverstuiving 33. zand(grond), kaal, onbegroeid
water	34. water 35. beek, stroom 36. sloot 37. brug(getje)
abstracties	38. ruimte, open ruimte 39. doorzichtig, licht, open 40. ondoorzichtig, donker, dicht 41. uitzicht, vergezicht, panorama 42. afwisseling, variatie 43. geen afwisseling, geen variatie 44. rand, grens

BIJLAGE 2

FREQUENTIEVERDELINGEN (in percentages)

Variabelen		Klassen 0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Verklaring van de klassen
weekends buiten	1.	31,8	0,3	3,1	1,2	1,4	5,7	14,5	22,4	19,6	-	-	0 = nooit, 8 = ± elk weekend
dagen op Veluwe	2.	81,7	0,2	11,1	2,1	1,5	0,5	2,9	-	-	-	-	0 = 0 dagen, 1 = w.n. 6 = 20 dagen of meer
landschapsschoon weg	3.	0,9	12,8	40,0	32,1	12,0	2,1	-	-	-	-	-	1 = ja 5 = neen
opleiding	4.	-	4,3	14,4	27,1	52,0	2,2	-	-	-	-	-	1 = hoger 2 = middel 4 = lager
bekendheid A	5.	22,1	7,0	5,9	4,4	12,1	8,9	8,9	11,5	6,8	12,4	0,1	0 = onbekend 9 = zeer bekend
idem C	6.	5,9	2,0	2,2	2,7	7,7	4,9	9,8	19,6	16,3	28,6	0,5	
idem F	7.	11,5	5,2	4,6	4,2	13,5	7,4	13,0	14,3	10,5	15,1	0,6	
idem K	8.	10,3	4,1	2,8	2,8	10,8	8,6	10,6	16,7	11,6	20,7	0,9	
waardering A	9.	23,1	10,9	10,9	10,0	14,7	13,4	7,4	5,8	1,4	1,9	0,4	0 = cijfer 1, 1 = 2, 2 = 3 enz.
idem C	10.	1,0	1,3	1,8	2,6	4,6	7,0	13,8	29,3	19,5	18,6	0,6	
idem F	11.	3,2	3,3	2,7	6,0	10,5	12,3	18,0	21,6	11,6	10,3	0,4	
idem K	12.	0,7	2,1	1,5	2,3	5,8	9,1	17,7	28,1	17,5	14,8	0,5	
kennis (jeneverbes K)	13.	-	23,5	28,3	48,3	-	-	-	-	-	-	-	1 = wel, 2 = niet genoemd, 3 = fout
jeugdlandschap (heuvels)	14.	50,9	5,4	43,7	-	-	-	-	-	-	-	-	1 = heuvels, 3 = vlak
leeftijd	15.	13,7	12,6	7,9	10,4	8,7	7,5	7,4	7,0	12,5	4,9	7,5	0 = jong, 10 = oud

BIJLAGE 2 (vervolg)

Correlatiematrix van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen voor alle ondervraagden

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Hoeveel weekends naar buiten.	1		.22	-.12	-.15	.07	.09	.09	.12	-.05	.11	.09	.13	-.12	.03	-.17
Hoeveel dagen op de Veluwe.	2			-.04	-.10	.09	.10	.07	.18	-.05	.10	.00	.12	-.11	.03	.00
Landschapsschoon/verdwenen.	3				.13	-.08	-.09	-.09	-.12	.00	-.10	-.04	-.05	.04	.00	.06
Opleiding.	4					-.15	-.11	-.13	-.10	.00	-.05	-.12	-.02	.22	-.08	.05
Bekendheid met landschap A.	5						.36	.43	.31	.14	.11	.10	.14	-.05	.05	-.08
Idem C.	6							.49	.48	-.02	.24	.11	.14	-.09	.13	-.07
Idem F.	7								.39	.06	.13	.19	.16	-.07	.14	-.08
Idem K.	8									.06	.12	.10	.24	-.19	.11	-.11
Waardering landschap A.	9										.07	.36	.12	.00	.00	.04
Idem C.	10											.25	.39	.00	.05	-.05
Idem F.	11												.28	-.08	.07	.00
Idem K.	12													-.12	.01	-.12
Kennis jeneverbessen.	13														-.03	.03
Kenmerk jeugdlandschap (heuvels).	14															-.02
Leeftijd.	15															

BIJLAGE 3

Chi-kwadraat toetsen.
Uitgevoerd op een selectie van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen voor de deelpopulaties "Verblijven" en "Doorkomen".
Aangegeven worden de significantieniveaus van de chi-kwadraat toets.
5% en 1% wil zeggen: significant op die beide niveaus, - is niet significant op die niveaus.

	Verblijven	Doorkomen
Waardering foto A met hoe vaak weg in weekend	-	-
Idem met landschapsschoon op Veluwe weg	2%	-
Idem met bekendheid met foto A	1%	-
Idem met bekendheid met foto C	-	-
Idem met bekendheid met foto F	-	-
Idem met bekendheid met foto K	-	-
Idem met waardering foto C	5%	1%
Idem met waardering foto F	1%	1%
Idem met waardering foto K	5%	1%
Idem met kennis (jeneverbes foto K)	-	-
Idem met overeenkomst foto A met jeugdlandschap	-	-
Idem met opleiding	-	-
Idem met leeftijd	-	1%
Waardering foto C met hoe vaak weg in weekend	5%	-
Idem met landschapsschoon op Veluwe weg	5%	-
Idem met bekendheid foto A	-	-
Idem met bekendheid foto C	1%	1%
Idem met bekendheid foto K	1%	-
Idem met waardering foto F	1%	1%
Idem met waardering foto K	1%	1%
Idem met kennis (jeneverbes foto K)	-	-
Idem met overeenkomst foto C met jeugdlandschap	-	-
Idem met opleiding	-	-
Idem met leeftijd	-	-

BIJLAGE 3 (VERVOLG)

	Verblijven	Doorkomen	
Waardering foto F met hoe vaak weg in het weekend	-	-	
Idem met hoeveel dagen op Veluwe geweest laatste jaar	-	-	
Idem met landschapsschoon op Veluwe weg	-	-	
Idem met bekendheid foto C	-	-	
Idem met bekendheid foto F	-	1%	
Idem met waardering foto K	1%	1%	
Idem met kennis (jeneverbes foto K)	-	-	
Idem met overeenkomst foto F met jeugdlandschap	-	-	
Idem met leeftijd	-	-	(7%)
Waardering foto K met hoe vaak weg in weekend	5%	-	
Idem met landschapsschoon op Veluwe weg	5%	-	
Idem met bekendheid foto C	1%	5%	
Idem met bekendheid foto F	1%	5%	
Idem met bekendheid foto K	1%	1%	
Idem met kennis (jeneverbes foto K)	-	-	
Idem met leeftijd	-	-	
Hoe vaak weg in weekend met landschapsschoon weg op V.	1%	5%	
Idem met bekendheid met foto A	-	-	
Idem met bekendheid met foto C	1%	-	
Idem met bekendheid met foto F	-	-	
Idem met bekendheid met foto K	-	-	
Idem met kennis (jeneverbes foto K)	-	-	
Idem met overeenkomst foto's met jeugdlandschap	-	-	
Idem met opleiding	2%	-	
Idem met leeftijd	5%	1%	
Hoeveel dagen op Veluwe laatste jaar met landschapsschoon op Veluwe weg	-	1%	
Bekendheid foto A met leeftijd	-	-	
Bekendheid foto F met leeftijd	-	-	

Chi-kwadraat toetsen

Uitgevoerd op een selectie van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen van de deelpopulatie 'Doorkomen'. Aangegeven worden de significantie-niveaus van de chi-kwadraat toets.

'-' wil zeggen: niet significant.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1			5%	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1%
2			1%								-				
3									-	-	-	-			
4									-	-					
5									-	-					-
6									-	1%	-	5%			
7									-		1%	5%			-
8									-	-		1%			
9										1%	1%	1%	-	-	1%
10											1%	1%	-	-	-
11												1%	-	-	7%
12													-		-

Chi-kwadraat toetsen

Uitgevoerd op een selectie van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen voor de deelpopulatie 'Verblijven'. Aangegeven worden de significantie-niveaus van de chi-kwadraat toets.

'-' wil zeggen: niet significant.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1			1%	2%	-	1%	-	-	-	5%	-	5%	-	-	5%
2			-								-				
3									2%	5%	-	5%			
4									-	-					
5									1%	-					-
6									-	1%	-	1%			
7									1%		-	1%			-
8									-	1%		1%			
9										5%	1%	5%	-	-	-
10											1%	1%	-	-	-
11												1%	-	-	-
12													-		-

BIJLAGE 4

Genoemde activiteiten waartoe het landschap uitnodigt of gelegenheid biedt

- wandelen
- fietsen
- picknicken
- langs rijden of doorheen rijden
- wonen
- naar kijken
- dwalen, een zwerftocht maken
- ontdekkings- of speurtocht maken
- voor kinderen om te spelen en ravotten
- met hond wandelen
- spel en sport
- voetballen of ander balspel
- zitten
- naar vogels kijken en luisteren
- dieren zien (eekhoorns, hazen, konijnen, reeën, wilde zwijnen)
- zonnebaden
- padeestoelen zoeken
- van alles verzamelen, veel te vinden
- uitrusten
- trimmen
- klimmen
- rustig liggen lezen of dromen, luieren, doezelen, slapen
- kamperen, tent opzetten
- veel/weinig te beleven, niet gauw/gauw uitgekeken
- tot jezelf komen
- kun je je uitleven
- lekker uitwaaien in weer en wind
- boerderij bekijken, beesten voor de kinderen
- grazen geiten en schapen, kun je tegenkomen
- paardrijden
- jagen
- vissen
- pootjebaden
- vakantie doorbrengen

BIJLAGE 4 (vervolg)

- voor verkenners en padvinders, spoorzoeken
- van alles te zien
- heuvels op en af rennen
- planten en dieren zoeken of vangen
- kasteel bezichtigen
- tuinfeest houden
- denneappels rapen, beukenootjes of eikels zoeken
- met gezelschap wandelen
- broedplaats voor vogels, natuurreservaat

BIJLAGE 5

De volgende aspecten werden aan begroeiing onderscheiden, met name aan bos

- mate van natuurlijkheid, aangeplant of wild (opmerking bij aangeplant: "Het onnatuurlijke van de natuur")
- staat van onderhoud (rommelig, slecht verzorgd versus netjes, schoon)
- bodembedekking, toestand van de bodem (takken, wortels, bladeren op de grond)
- toestand van de bomen (dood, afstervend, omgewaaid, ziek)
- functie van het bos (wandelbos, goed om te trimmen, boomkwekerij, aanplant van kerstbomen)
- open of dichtbegroeid, of met open plekken
- plantverband, dichtbij of ver uit elkaar geplant
- plantverband, regelmatig of onregelmatig patroon
- met of zonder onderbegroeiing of lage begroeiing
- bodembegroeiing (kaal, mos, gras)
- soort bomen (loof/naaldhout, den,beuk, eik)
- jaargetijde (ontluikend, jong groen, uitgebloeide hei)
- differentiatie, afwisseling (oud/jong, hoog/laag)
- homogeen - heterogeen (twee bossen die in elkaar overgaan)
- leeftijd (oud - jong)
- paden (met - zonder, verhard - onverhard, druk - stil, afgezet - niet afgezet)
- aanwezigheid van zones, randen of scheidingen in een bos
- uiterlijke verschijningsvorm van de begroeiing of boom (recht/krom/grillig, glad/ruw)
- bodemgesteldheid (klam, vochtig/droog, dor)
- aanwezigheid (of waarschijnlijke aanwezigheid) van bosbessen, paddestoelen, beukenootjes en andere consumptieve artikelen
- (waarschijnlijke) aanwezigheid van vogels, klein wild, groot wild
- kleuren (van grond, bodembedekking, stammen, bladeren)
- variatie in begroeiing (eenzijdig, afwisselend)
- lichtspel, zon en schaduw
- perspectief, dieptewerking van paden
- lijnenspel van takken
- sfeer en stemming; associaties (gevoel van beschutting, vrijheid)
- (te verwachten) geluiden

BIJLAGE 5 (vervolg)

- (te verwachten) gemakken en ongemakken (mieren, muggen)
- (te verwachten) geuren, aanwezigheid van frisse lucht
- produktiviteit, nut (houtproduktie, zuurstof)

N.V. v/h Nederlandse
Stichting voor Statistiek

Enquête A 5337

januari 1975

VRAGEN MONDELING EN WOORDELIJK STELLEN
ANTWOORDEN WOORDELIJK NOTEREN EN/OF AANSTREPEN

01 TIJDSTIP BEGIN GESPREK _____ uur _____ minuten

02 Enq.: INLEIDENDE ZIN: De Nederlandse Stichting voor Statistiek stelt een onderzoek naar de waardering van verschillende soorten landschappen. Mag ik u daarover een aantal vragen stellen.

A Enq.: VOLGNUMMER VAN ADRESVERANTWOORDING INVULLEN ⇒: .....
HIERBIJ TELT U OP ⟶ ⇒: ....10..
RICHTGETAL = UITKOMST OPTELSOM ⟶ ⇒: .....

03 Mag ik allereerst van u weten hoe uw gezin is samengesteld naar geslacht en leeftijd ?
Enq.: TOT HET GEZIN BEHOREN ALLE PERSONEN DIE IN HUISELIJK VERKEER MET ELKAAR SAMENWONEN, EXCLUSIEF ZOONS DIE HUN MILITAIRE DIENSTPLICHT VERVULLEN EN INWONENDE GEHUWDE PERSONEN.

	man	vrouw	eigen-, stief- en pleegkinderen van oud naar jong									ongehuwde inwonende personen van oud naar jong			
geslacht M of V	M	V													
leeftijd in jaren															
B Enq.: PERSOONSNUMMERS NOTEREN *)															
C PERSOONSLETTER VAN DE TE ONDERVRAGEN PERSOON ONDERSTREPEN	A	B	C	D	E	F	G	H	J	K	L	M	N	O	P

* Enq.: ALLEEN DE PERSONEN VAN 21 JAAR EN OUDER VAN LINKS NAAR RECHTS EEN NUMMER GEVEN.

D Enq.: BEPAAL DE PERSOON DIE U MOET ONDERVRAGEN DOOR VAN LINKS NAAR RECHTS DE PERSONEN DIE U BIJ AANWIJZING B EEN PERSOONSNUMMER HEBT GEGEVEN, TELKENS AF TE TELLEN TOT U GEKOMEN BENT TOT EN MET HET RICHTGETAL UIT AANWIJZING A. DE PERSOON WAAROP HET RICHTGETAL VALT DIENT U VERDER TE ONDERVRAGEN.

04 Ik had graag met ..... (Enq.: NOEM PERSOON WAAROP HET RICHTGETAL VALT VOLGENS AANWIJZING D) een gesprek willen voeren.

E Enq.: INDIEN DIT EEN ANDERE PERSOON IS DAN WAARMEE U HET GESPREK BEGONNEN BENT, VRAAG 05 STELLEN, ANDERS OVER OP VRAAG 09.

05 Is hij/zij nu thuis ?

neen ° ° | ja ° °

06 Wanneer kan ik hem/haar thuis treffen om met hem/haar een vraaggesprek te voeren.

Datum _____
dag _____
uur _____

Persoon op wie het richtgetal valt is nooit thuis te treffen
Reden : _____

Enq.: DIT GESPREK BEEINDIGEN

07 Ik zou nu graag het gesprek met hem/haar willen voortzetten.

08 Enq.: HERHAAL INLEIDENDE ZIN

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		X
° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °		° °
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20		X
° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °		° °
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		X
° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °	° °		° °
1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23

[redacted]

Enq.no._____ Volgno. gesprek_____

L

09 Hoe lang woont u al in ..... (Enq.: NOEM WOONPLAATS O.P.)

0-4 jaar	5-9 jaar	10-14 jaar	15-19 jaar	20-24 jaar
25 jaar of langer	weet niet			

10 Gaat u in het weekend wel eens naar buiten, uw woonplaats uit, bijvoorbeeld om te wandelen of een tochtje te maken.

ja	neen
	Enq.: DOORGAAN MET VRAAG 14

11 Enq.: GEEF KAART 1. Hoe vaak doet u dat ? Wilt u uw antwoord geven aan de hand van deze kaart ?

vrijwel elk week	gemiddeld 1x in de 2 à 3 weken	minder vaak	weet niet
gemiddeld 1x in de maand	temidden 1x in de 2 à 3 maanden	Enq.: DOORGAAN MET VRAAG 14	
gemiddeld 1x in de 4 à 5 maanden	gemiddeld 1x per half jaar		

12 Naar welke plaats of streek gaat u dan meestal toe ?

	geen vaste plaats of streek

13 Waarom gaat u meestal juist naar die plaats of streek toe ?
Enq.: DOORVRAGEN : MEER DAN EEN ANTWOORD MOGELIJK.

om in de natuur te zijn	omdat het er landelijk is	om de gezelligheid
omdat je er goed kunt	Enq.: ACTIVITEIT INVULLEN ----------	
omdat het dichtbij is	omdat familie, kennissen er ook heen gaan	
om andere reden	t.w.: ----------	

14 Enq.: OVERHANDIG KAART "VELUWE". Zoals u weet gaat dit onderzoek over verschillende landschappen. Hier heeft u een kaartje van de Veluwe. De Veluwe ligt in Gelderland. Dit gebied wordt in het Noorden begrensd door Zwolle, in het Oosten door Apeldoorn in het Zuiden door Arnhem en in het Westen door Ede en Harderwijk. Wanneer u aan de Veluwe denkt aan wat voor soort landschap denkt u dan.

F Enq.: BEPAAL AAN DE HAND VAN UW STARTADRES :

IK HEB EEN STARTADRES MET LINKS IN DE HOEK EEN V O.P. WOONT DUS OP VELUWE	IK HEB EEN STARTADRES WAAR LINKS IN DE HOEK NIETS STAAT O.P. WOONT NIET OP VELUWE
Enq.: NU OVER OP VRAAG 23	Enq.: NU VRAAG 15 EN VOLGENDE STELLEN

15 Bent u de laatste 5 jaar een of meer keer met vakantie op de Veluwe geweest ? Met vakantie bedoelen we een aaneengesloten periode van vier of meer vrije dagen, die u buiten uw woonplaats hebt doorgebracht en waarin u dus ook niet thuis geslapen hebt ?

ja	neen
	Enq.: OVER OP VRAAG 19

31	32	33	34	35	36	37	38	39	40		X
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24

BIJLAGE 6 (vervolg)

L

16 Hoeveel vakanties hebt u de laatste 5 jaar op de Veluwe doorgebracht ?

1 . .	2 . .	3 . .	4 . .	5 . .	6 . .
7 . .	8 . .	9 of meer . .			. .

17 Bent u de laatste 12 maanden nog met vakantie op de Veluwe geweest ?

ja . .	neen . .

18 Enq.: OVERHANDIG KAART VELUWE. In welke plaats(en) en/of streek/streken bent u geweest ?
Enq.: LETTERLIJK PLAATSEN EN/OF STREKEN DIE O.P. NOEMT HIERONDER NOTEREN. EVENTUELE DICHTSTBIJZIJNDE PLAATS(EN) NOTEREN.

G Enq.: INDIEN U BIJ VRAAG 12 HEEFT GENOTEERD DAT O.P. MEESTAL NAAR DE VELUWE GAAT OVER OP VRAAG 20; ANDERS VRAAG 19 STELLEN.

19 Gaat u weleens op een dag dat u vrij heeft, bijv. op een zaterdag of zondag of een andere dag in de week naar de Veluwe.

ja . .	neen . .

20 Bent u de laatste 12 maanden een of meer vrije dagen op de Veluwe geweest ?

ja . .	neen . .

21 Hoeveel dagen hebt u de laatste 12 maanden op de Veluwe doorgebracht ?

1 dag . .	2 dagen . .	3 dagen . .	4 dagen . .	5-9 dagen . .
10-14 dagen . .	15-19 dagen . .	20 dagen of meer . .	weet niet . .	

22 Enq.: OVERHANDIG KAART VELUWE. Naar welke plaats(en), streek/streken bent u toen geweest?
Enq.: LETTERLIJK PLAATSEN EN/OF STREKEN DIE O.P. NOEMT HIERONDER NOTEREN. EVENTUEEL DICHTSTBIJZIJNDE PLAATSEN NOTEREN.

23 Wanneer we de periode van de laatste 5 jaar beschouwen, vindt u dan dat er belangrijke veranderingen op de Veluwe hebben plaatsgevonden of vindt u dat dit niet het geval is ?

ja, belangrijke veranderingen . .	neen . .	weet niet . .	. .

24 Welke veranderingen kunt u noemen? Enq.: DOORVRAGEN

25 Zijn de veranderingen in het algemeen genomen een vooruitgang of een achteruitgang voor het landschap van de Veluwe of hebben ze volgens u weinig invloed op het landschap ?

vooruitgang . .	achteruitgang . .	weinig invloed . .	weet niet . .

26 Vindt u dat er bepaalde maatregelen, ingrepen of ontwikkelingen nodig zouden zijn ter verbetering van het landschap van de Veluwe, of is dat volgens u niet nodig ?

maatregelen ontwikkelingen nodig . .	maatregelen ontwikkelingen niet nodig . .	weet niet . .	. .

Enq.: OVER OP VRAAG 28

41	42	43	44	45	46	47	48	49	50		X
. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .		. .
1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23

Enq.no._____ Volgno. gesprek_____

A 5337-3

27 Aan wat voor maatregelen of ontwikkelingen denkt u thans ?

28 Enq.: GEEF KAART 2. Er wordt wel eens beweerd dat op de Veluwe landschapsschoon verloren gaat. Wat is uw mening daarover ? Wilt u dat zeggen aan de hand van deze kaart.

geheel mee eens • •	mee eens • •	noch mee eens noch mee oneens • •	niet mee eens • •
		beslist niet mee eens • •	

Enq.: OVER OP AANWIJZING H

29 Enq.: GEEF KAART 3. Waardoor komt dat volgens u ? U kunt uw antwoord geven aan de hand van deze kaart.
Enq.: DOORVRAGEN EN MEER ANTWOORDEN MOGELIJK.

wegen-aanleg • •	bio-industrie • •	cam-pings • •	huizenbouw • •	militaire oefenterreinen • •
stormschade • •	weet niet • •	andere oorzaken • • t.w. : _____		

H Enq.: GEEF DE FOTO'S A T/M K IN WILLEKEURIGE VOLGORDE EEN VOOR EEN AAN O.P. OVER ELKE FOTO MOET U VRAAG 30 t/m 33 STELLEN EN INVULLEN OP HET BIJLAGEFORMULIER.

30 Enq.: GEEF KAART 4. Ik heb hier een aantal landschapsfoto's. We gaan deze foto's een voor een bekijken en wilt u dan voor iedere foto uw antwoord geven. Komt dit landschap u bekend voor. Wilt u dat zeggen aan de hand van deze kaart. Noemt u maar het cijfer dat voor uw antwoord staat.

31 Wilt u van deze foto aangeven wat er allemaal op te zien is. Wilt u dat zo nauwkeurig mogelijk doen ?
Enq.: NOTEER ZO NAUWKEURIG MOGELIJK WAT O.P. ALLEMAAL OPNOEMT IN HET BETREFFENDE SCHEMA OP HET BIJLAGEFORMULIER.

Enq.: INSTRUCTIE

IN HET SCHEMA VAN VRAAG 31 OP HET BIJLAGEFORMULIER MOET U DE TERMEN DIE O.P. NOEMT BIJ DE FOTO'S NOTEREN. OP KAART 5 ZIJN 44 ANTWOORDEN (IN 7 RUBRIEKEN) GENOTEERD.
DEZE 44 ANTWOORDEN ZIJN EIGENLIJK GEPRECODEERDE ANTWOORDEN DIE O.P. KAN NOEMEN. HET IS NIET DE BEDOELING DAT O.P. KAART 5 ONDER OGEN KRIJGT.
U MOET AAN DE HAND VAN DEZE KAART DE ANTWOORDEN DIE O.P. GEEFT NOTEREN IN HET SCHEMA ACHTER DE BETREFFENDE FOTO. U NOTEERT ALLEEN DE NUMMERS VAN HET ANTWOORD. ZET NA SPONTANE REAKTIE VAN O.P. HET CIJFER VAN DE BETREFFENDE TERMEN IN DE 1e KOLOM (TERMEN GENOEMD BIJ EERSTE REAKTIE). GEBRUIK NA DOORVRAGEN DE 2e KOLOM (TERMEN GENOEMD BIJ 2e REAKTIE) EN TENSLOTTE ALS O.P. MOEILIJK IETS KAN "BEDENKEN" DE 3e KOLOM. NOEM ZELF NOOIT TERMEN OF RUBRIEKEN.
GEBRUIK DE CODES ALLEEN ALS O.P. EEN DER TERMEN WOORDELIJK NOEMT. BIJVOORBEELD NIET ANTWOORD, "KERSTBOMEN" CODEREN BIJ "NAALDHOUT" OF "SPARREN", MAAR INVULLEN BIJ OVERIGE OOK VERKLEINWOORDEN EN TERMEN WAARAAN O.P. EEN BIJVOEGELIJK NAAMWOORD TOEVOEGT, NOTEREN BIJ OVERIGE. VOORBEELDEN: "DENNETJES", "SAAI BOS"
DE ENIGE UITZONDERINGEN OP HET WOORDELIJK CODEREN ZIJN :
AFZONDERLIJKE ZELFSTANDIGE OF BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN EN WERKWOORDSVORMEN MAG U VERWISSELEN. BIJVOORBEELD "HELLEND" INVULLEN BIJ "HELLING". OOK MOGEN ENKELVOUD EN MEERVOUD VERWISSELD WORDEN,"BERK" BIJ BERKEN(BOS) ENZ. HET ACHTERVOEGSEL LANDSCHAP TELT NIET MEE; BIJV. BOSLANDSCHAP CODEREN BIJ BOS.
BIJ TWIJFELGEVALLEN ALTIJD DE RUBRIEK O V E R I G E GEBRUIKEN. HIERBIJ MAAKT U GEEN ONDERSCHEID TUSSEN SPONTANE EN LATERE REAKTIES.

32 Wilt u van elk landschap dat u op de foto ziet aangeven hoe aantrekkelijk het landschap u lijkt om er een poosje te vertoeven, bijvoorbeeld om te picknicken of gewoon wat te zitten ? Wilt u dat doen door het landschap een cijfer te geven ? U kunt kiezen uit de cijfers 1 t/m 10. Als u het landschap helemaal niet aantrekkelijk vindt om er wat te zitten of te picknicken, dan geeft u het een 1, vindt u het een heel klein beetje aantrekkelijk dan geeft u het een 2, enz. Vindt u het landschap heel erg aantrekkelijk om er wat te zitten dan geeft u het een 10.
Enq.: GEEF KAART 6. OMCIRKEL CIJFER IN SCHEMA. Enq.: TELKENS ALS O.P. EEN FOTO EEN CIJFER HEEFT GEGEVEN VRAAG 33 STELLEN.

33 In verband waarmee geeft u dit landschap een ..... (Enq.: NOEM CIJFER DAT O.P. BIJ VRAAG 32 HEEFT GEGEVEN) om er een poosje te vertoeven, om te picknicken of gewoon wat te zetten. Enq.: NOTEREN IN SCHEMA OP BIJLAGEFORMULIER.

51	52	53	54	55	56	57	58	59	60		X
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •		• •
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24

L

BIJLAGEFORMULIER BEHORENDE BIJ VRAAG 30 t/m 33

VRAAG 30 BEKENDHEID

FOTO	HEEL ERG ONBEKEND				NOCH BE-KEND, NOCH ONBEKEND					HEEL ERG BEKEND
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
A	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
B	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
C	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
D	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
E	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
F	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
G	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
H	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
J	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •
K	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		X
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •		• •
1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23

Enq.no._____ Volgno. gesprek_____

A 5337-B1

BIJLAGE 6 (vervolg)

L

VRAAG 31 WAT ZIET MEN OP DE FOTO's

FOTO	TERMEN GENOEMD BIJ 1e REACTIE	TERMEN GENOEMD BIJ 2e REACTIE	TERMEN GENOEMD BIJ 3e REACTIE	OVERIGE ANTWOORDEN GENOEMD BIJ 1e, 2e EN/OF 3e REACTIE Enq.: LETTERLIJK NOTEREN
A				
B				
C				
D				
E				
F				
G				
H				
J				
K				

11	12	13	14	15	16	17	18	19	20		X
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24

A 5337-B2

BIJLAGE 6 (vervolg)

	VRAAG 32 CIJFER					VRAAG 33 : In verband waarmee geeft u dit landschap een .....
A	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
B	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
C	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
D	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
E	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
F	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
G	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
H	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
J	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	
K	1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	

21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		X
1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23

A 5337-B3

Enq.no.....

Volgno. gesprek.....

NAAM ENQUETRICE/TEUR	Datum gesprek

31	32	33	34	35	36	37	38	39	40		X
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24

J Enq.: GEEF O.P. EEN VOOR EEN DE FOTO's B, C, G EN K EN DAN VRAAG 34 STELLEN.

34 Zoudt u bij dit landschap kunnen aangeven hoe deze boomsoort heet ?
Enq.: WIJS DE VERSCHILLENDE BOMEN OP DE FOTO AAN ZO GEDETAILLEERD MOGELIJK DOORVRAGEN.
ZOVEEL MOGELIJK KENNIS BOVEN TAFEL BRENGEN. DE ANTWOORDEN ZIJN GEPRECODEERD IN GESLACHTSNAMEN.
ALS O.P. IN PLAATS VAN HET GESLACHT DE SOORTNAAM NOEMT
KUNT U DE CODE VAN DE GESLACHTSNAAM AANHOUDEN BIJ TWIJFELGEVALLEN GENOEMDE NAAM ONDER CATEGORIE OVERIGE NOTEREN. VOOR MEERVOUDSAANDUIDINGEN, BIJV. BEUKEN KUNT U DE GEPRECODEERDE TERMEN GEBRUIKEN.

Enq.: LET OP : ALLEEN BIJ DE FOTO K AANWIJZEN DAT HET OM DE BOOMPJES OP DE VOORGROND GAAT.

FOTO	GESLACHTSNAAM	CATEGORIE "OVERIGE" Enq.: HIER MOET U DE ANDERE GENOEMDE NAMEN LETTERLIJK NOTEREN
B	Fagus (sylvatica) • • beuk • • loofboom, -hout • •	
C	Pinus (sylvestris) • • grove den • • den • • naaldboom, naaldhout, conifeer • •	
G	Pinus (sylvestris) • • grove den • • den • • naaldboom, naaldhout, conifeer • •	
K	Juniperus (communis) • • (gewone) jeneverbes • • naaldboom, naaldhout, conifeer • •	

35 Stelt u zich voor dat u een fietstocht over de Veluwe maakt. U komt onderweg door de volgende landschappen. Eerst dit landschap (Enq.: OVERHANDIG DE FOTO S). Al fietsend heeft u alle tijd om uw omgeving goed in u op te nemen. Bekijkt u dit landschap dus maar goed. Daarna komt u door dit landschap (Enq.: OVERHANDIG DE FOTO T). Ook dit landschap laat u goed op u inwerken. Tenslotte komt u in dit landschap (Enq.: OVERHANDIG FOTO R). Zou u van dit laatste landschap, ik herhaal alleen van dit laatste landschap willen zeggen hoe open u dit landschap vindt ? U kunt dat doen door het landschap een cijfer te geven, u kunt kiezen uit de cijfers 1 t/m 10. Als u het landschap helemaal niet open vindt dan geeft u het een 1, vindt u het een klein beetje open dan geeft u het een 2, vindt u het landschap heel erg open dan geeft u het een 10. Enq.: OVERHANDIG KAART 7.

heel erg gesloten				noch open/ noch gesloten					heel erg open	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •

36 Paden in een bos kunnen heel verschillend lopen. Sommige bossen hebben kronkelpaden terwijl in andere bossen de paden kaarsrecht lopen. Hier ziet u drie voorbeelden hoe paden in een bos kunnen lopen. (Enq.: GEEF KAART 8) Als u een wandeling door een bos zou maken, waar zou u dat het liefst doen, in een bos met kronkelpaden zoals in type G is aangegeven, in een bos met paden zoals in type H is aangegeven of in een bos met paden zoals in type I te zien is.

type G	type H	type I	weet niet	
• •	• •	• •	• •	• •

37 En in welk bos zou u het minst graag willen wandelen ? Enq.: LAAT O.P. KIEZEN UIT DE TYPEN G, H EN I OP KAART 8.

type G	type H	type I	weet niet	
• •	• •	• •	• •	• •

61	62	63	64	65	66	67	68	69	70		X
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •		• •
1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23

Enq.no._____ Volgno. gesprek_____

38 Een landschap kan een of meer van de volgende kenmerken hebben. Het kan open zijn of gesloten, waterrijk of niet waterrijk, vlak of heuvelachtig en er kan bos of geen bos zijn of hei en geen hei. Zou u van elk kenmerk willen zeggen of dat van toepassing is op het landschap hier in de omgeving met een straal van ± 5 km van .....
Enq.: NOEM WOONPLAATS O.P. Ik zal de kenmerken nog eens een voor een opnoemen.
Enq.: KENMERKEN EEN VOOR EEN OPNOEMEN EN AANSTREPEN INDIEN IN DE OMGEVING VAN WOONPLAATS O.P. MEER SOORTEN LANDSCHAPPEN VOORKOMEN EVENTUEEL PER REGEL CATEGORIE BEIDE AANSTREPEN.

O.P. weet kenmerken • •		O.P. weet geen kenmerken • •

besloten • •	open • •	beide • •
niet waterrijk • •	waterrijk • •	beide • •
vlak • •	heuvelachtig • •	beide • •
geen hei • •	hei • •	beide • •
weinig of geen bos • •	bos • •	beide • •

39 Enq.: GEEF KAART 9. In welk soort plaats heeft u het grootste deel van uw jeugd doorgebracht.
Enq.: INDIEN DIT DEZELFDE WOONPLAATS IS ALS WAAR O.P. MOMENTEEL WOONT DIT ANTWOORD AANSTREPEN.

grote stad • •	middelgrote stad • •	kleine stad • •	groot dorp • •	O.P. heeft grootste deel jeugd in huidige woonplaats doorgebracht • •
klein dorp • •	platteland • •	in meer dan een type plaats • •		

40 Ik noem u weer een aantal kenmerken dat een landschap kan hebben. Het kan open of gesloten zijn, waterrijk of niet waterrijk, vlak of heuvelachtig en er kan bos of geen bos zijn of hei of geen hei.
Zoudt u van elk kenmerk willen zeggen of dat van toepassing was op het landschap in de omgeving met een straal van ± 5 km van de plaats waar u het grootste deel van uw jeugd hebt doorgebracht ? Ik zal de kenmerken nog eens een voor een opnoemen. Enq.: KENMERKEN EEN VOOR EEN OPNOEMEN EN AANSTREPEN.
Enq.: INDIEN IN DE OMGEVING VAN DE PLAATS MEER SOORTEN LANDSCHAPPEN VOORKWAMEN EVENTUEEL PER REGEL CATEGORIE BEIDE AANSTREPEN

O.P. weet kenmerken • •		O.P. weet geen kenmerken • •

besloten • •	open • •	beide • •
niet waterrijk • •	waterrijk • •	beide • •
vlak • •	heuvelachtig • •	beide • •
geen hei • •	hei • •	beide • •
weinig of geen bos • •	bos • •	beide • •

41 Mag ik tenslotte nog een aantal andere gegevens weten ?
Enq.: GEEF KAART ALGEMEEN VORMEND ONDERWIJS WIT. Zou u aan de hand van deze kaart kunnen zeggen wat uw laatste gevolgde schoolopleiding is. Eventueel de schoolopleiding die u nu volgt ? Vak- en beroepsopleidingen laten we buiten beschouwing. Enq.: ZOWEL DAG- ALS AVONDONDERWIJS DIENEN MEEGEREKEND TE WORDEN.

H • •	M • •	U • •	L • •	• •

42 Bent u thans werkzaam in beroep of bedrijf ?

thans werkzaam incl. met verlof verlet, ziekte • •	thans niet werkzaam incl. op wachtgeld pensioen, werkloos • •	O.P. studeert en heeft geen beroep • •	O.P. is huisvrouw en heeft geen beroep • •

Enq.: NU VRAAG 43 en 44 STELLEN VOOR HET LAATSTE BEROEP O.P.

43 Wat is (was) uw beroep en functie ? In welk soort bedrijf of instelling bent (was) u werkzaam en is (was) dat zelfstandig of in loondienst en bij de overheid of niet ?

beroep :

functie :

soort bedrijf of instelling :

in loondienst niet bij overheid A	in loondienst bij overheid B	zelfstandig C

44 Telt (telde) het bedrijf of de instelling waar u werkt (werkte) meer of minder dan 10 personeelsleden in vaste dienst ?

10 of meer K	9 of minder L	weet niet M

71	72	73	74	75	76	77	78	79	80		X
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •		• •
2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24

L

BIJLAGE 6 (vervolg)

45 LEEFTIJD O.P.

21 t/m 24	25 t/m 29	30 t/m 34	35 t/m 39	40 t/m 44	45 t/m 49	50 t/m 54	55 t/m 59	60 t/m64	65 t/m 74	75 jaar of ouder
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •

Enq.: NEEM OVER VAN GEZINSSCHEMA

46 GESLACHT O.P.

man • •	vrouw • •

47 Gezinsgrootte (Enq.: INVULLEN ZO MOGELIJK ZONDER VRAGEN)

1 persoon • •	2 personen • •	3 personen • •	4 personen • •	5 of meer personen • •

48 Aantal thuiswonende kinderen van O.P.

1	2	3	4	5	6	7	8 of meer	geen
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •

49 Gaat/gaan uw kind(eren) mee als u een dagje naar buiten gaat?

ja • •	neen • •

50 Enq.: EEN STREEP :

A bovenlaag • • / onderlaag • •	B bovenlaag • • / onderlaag • •	C bovenlaag • • / onderlaag • •	D bovenlaag • • / onderlaag • •

51 O.P. woont :

buiten mijn eigen woongemeente • •	binnen mijn eigen woongemeente • •

52 Woonplaats O.P.

53 Woonprovicie O.P.

Enq.: OVER OP VRAAG 56

54 Eerste cijfer van mijn enquêteursnummer is :

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •

55 Tweede cijfer van mijn enquêteursnummer is :

X	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •

56 Naam enquêtrice/teur	Datum gesprek	Gesprekstijd
		begin ..... uur ..... minuten einde ..... uur ..... minuten duur ..... uur ..... minuten

81	82	83	84	85	86	87	88	89	90		X
• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •	• •		• •
1	3	5	7	9	11	13	15	17	19	21	23

Enq.no._____ Volgno. gesprek_____

L

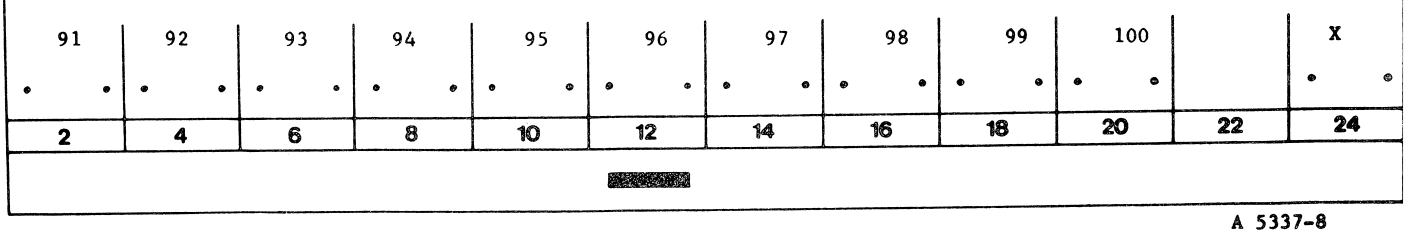

A 5337-8

PADENPATRONEN IN DE BOSSEN

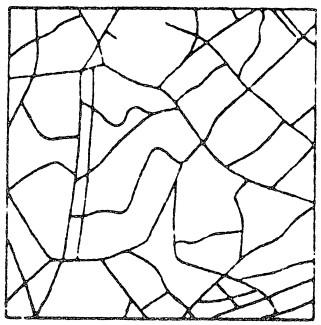

type g : grillig

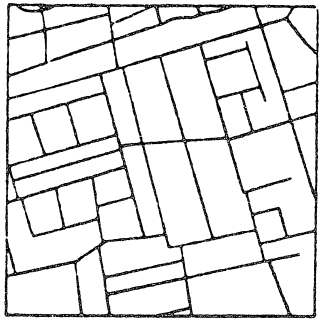

type h : onregelmatig hoekig

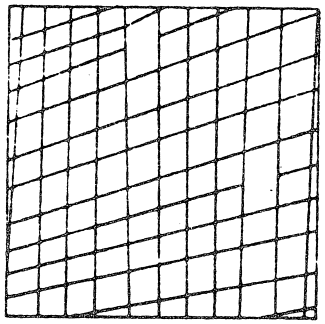

type i : regelmatig hoekig

Bij enquête A 5337, vraag 36, 37

KAART 8

Bijlage 6 (Vervolg)

FYSIOGNOMISCHE LANDSCHAPSKAART VAN DE VELUWE

SCHAAL 1:100 000

De landschapstypen die onderzocht zijn in het door de Dorschkamp verrichte waarderingsonderzoek zijn in de legenda met een arcering aangegeven. Zie ook de Toevoegingen onderaan de legenda.

LEGENDA

RUIMTE [1]

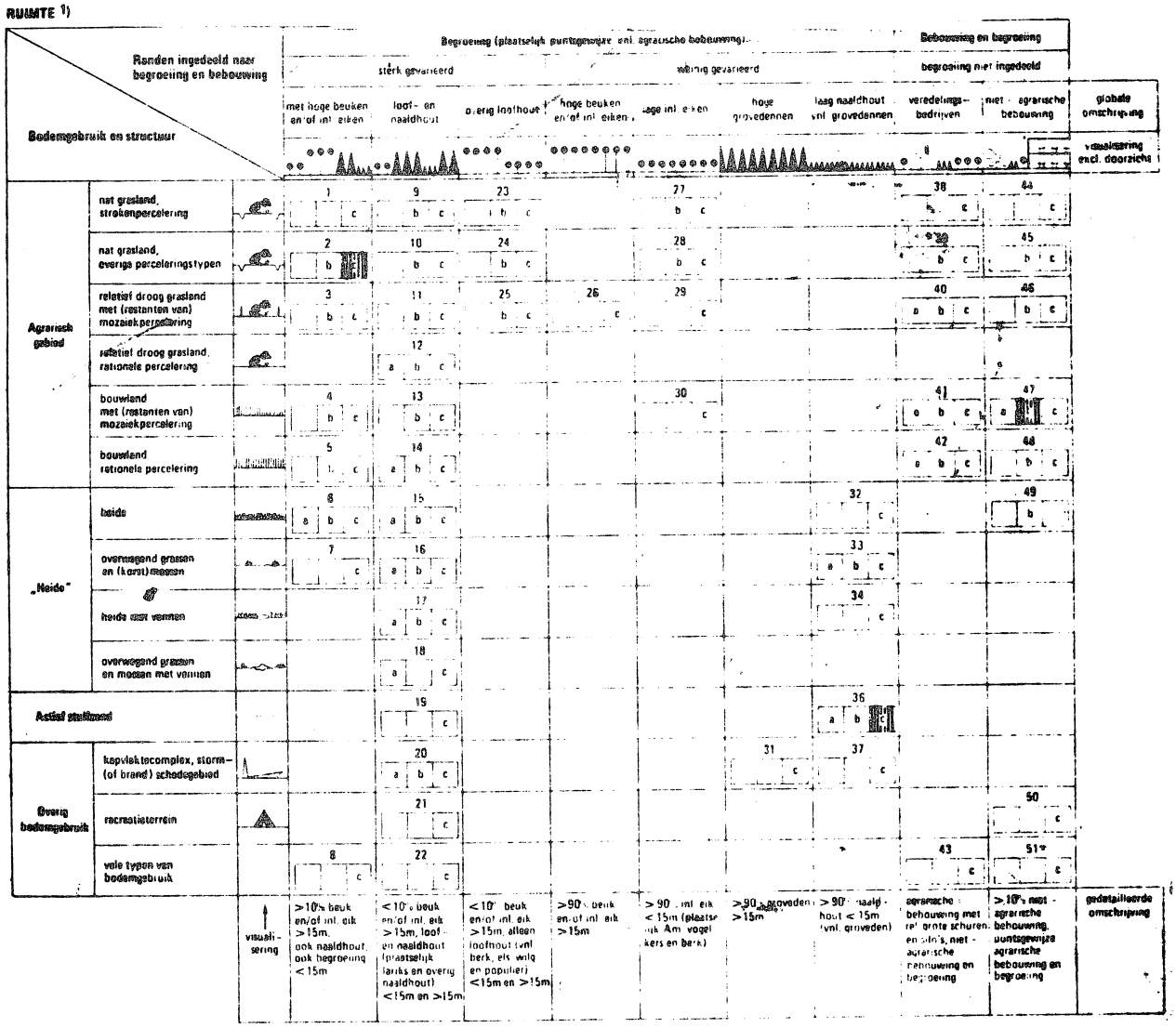

ASSOCIATIE RUIMTE – MASSA

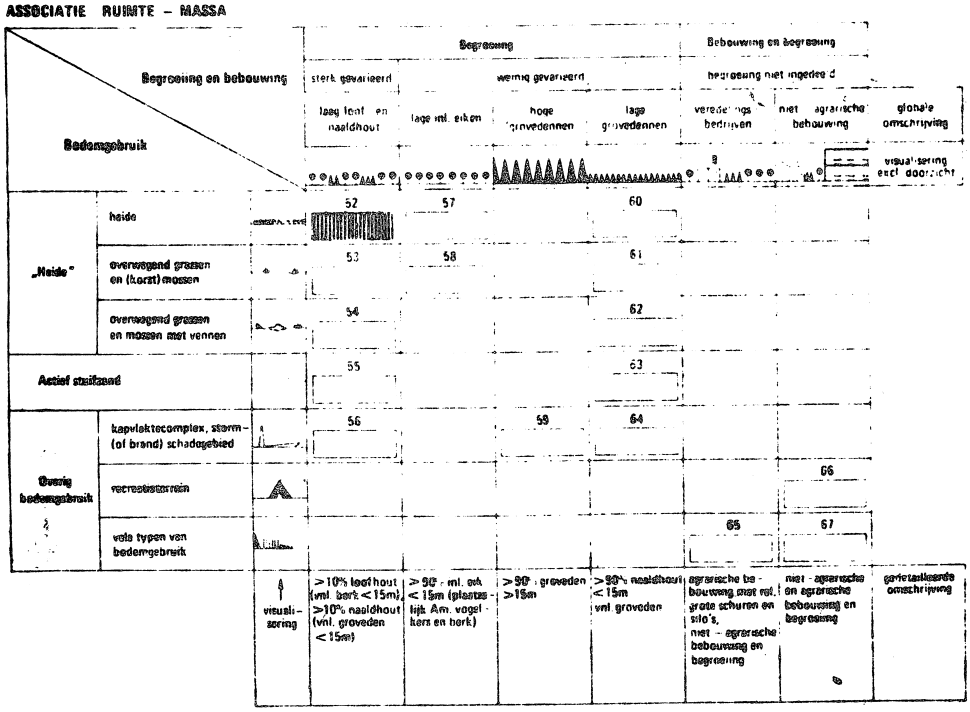

MASSA

Bodemgebruik en structuur \ Begroeiing en bebouwing			Begroeiing (plaatselijk aaneengesloten en lineaire bebouwing)								Bebouwing en begroeiing		
			sterk geveriseerd			weinig geveriseerd					begroeiing niet ingedeeld		
			parkachtig	met hoge beuken en/of inl. eiken	loof- en naaldhout	hoge beuken en/of inl. eiken	lage vnl. eiken	hoog naaldhout vnl. grovedennen	vnl. doorzichtige lage grovedennen	vnl. ondoorzichtige lage grovedennen	woonbos	bos met recreatieve bebouwing	globale omschrijving
													visualisering
Bos	gebogen padenpatroon		68	70	72	75	76	78	81	84			
	onregelmatig hoekig padenpatroon		69	71	73		77	79	82	85			
	regelmatig hoekig padenpatroon				74			80	83	86			
	structuur met aangegeven										87	88	
		visualisering	>10% doorzichtige beuk en/of inl. eik >15m, serbomen en heesters, lanen, waterpartijen, landhuis, grillig gevormde ruimtes	>10% doorzichtige beuk en/of inl. eik >15m, ook naaldhout, ook begroeiing <15m, ook ondoorzichtige begroeiing, lanen	<10% doorzichtige beuk en/of inl. eik >15m, loof- en naaldhout (plaatselijk larikis en overig naaldhout) <15m en >15m, doorzichtig en ondoorzichtig, lanen en/of singels	>90% doorzichtige beuk en/of inl. eik >15m	>90% doorzichtige inl. eik <15m (eiken hakhout)	>90% doorzichtig naaldhout >15m (overwegend groveden), plaatselijk en doorzichtig door ondergroei van vooral Am. vogelkers, Am. eik of berk, singels	>90% doorzichtig naaldhout <15m (overwegend groveden), geen larikis, singels	>90% ondoorzichtig naaldhout <15m (overwegend groveden), geen larikis, singels	bos en vlakteswijze met agrarische laag- en hoogbouw	bos en vlakteswijze recreatieve laagbouw en/of stacaravans	gedetailleerde omschrijving

In het waarderingsonderzoek Dorschkamp onderzocht in combinatie met de typen:

TOEVOEGINGEN

Relief

36c en 81 — ruggen en heuveltjes > 1.5m boven naaste omgeving

15abc — overige hellingen steiler dan 2°

Overige

(c) — lineaire doorsnijding en/of militaire installatie binnen kaarteenheid

(d) — lineaire doorsnijding, militaire installatie en/of verstedelijkings-verschijnselen (flats, industrie) op afstand zichtbaar

52 — landschap met solitaire bomen of met bijzondere boomvorm

15abc — uitzicht op bos en/of agrarisch landschap

( ) — letter waarmee toevoeging in het rapport wordt aangeduid

ALGEMENE ONDERSCHEIDINGEN

- niet gekarteerd, o.a. bebouwde kom
- begraafplaats buiten de bebouwde kom
- greave
- W — water
- gebiedsgrens
- nummer gebied

De gebiedsgrenzen en nummers zijn op de achterzijde van de kaart gedrukt; zij worden zichtbaar wanneer de kaart tegen een lichte achtergrond wordt gehouden

ESBLE associatie van de eenheden 15a, 15b en 15c

1) Betekenis van de letters in het blok RUIMTE

a b c

- a: Ruimtes groot (elk > 100 ha) „grootschalig landschap"
- b: Ruimtes klein (elk < 25 ha) „kleinschalig landschap"
- c: Ruimtes middelgroot (elk 25 – 100 ha) „middelschalig landschap"

Stichting voor Bodemkartering, Wageningen, 1976
Opname: A. Buitenhuis, H. van het Loo e.a. o.l.v. Drs. A.A. de Veer
In opdracht van het Ministerie van CRM
Alle rechten voorbehouden

BIJLAGE 8

A

B

C

D

E

F

G

H

J

K

1

2

3

4

5